

İTAATKAR TOPLUM OLUŞTURMA ARACI OLARAK İŞKENCE (Emevî Örneği)

Metin YILMAZ*

ÖZET

Bu çalışmamızda iktidarı elinde bulunduran güçlerin toplumları baskı altına alma yöntemlerinden biri olan işkence konusu incelenmiştir. Tarihin her döneminde karşılaşılan işkence totaliter sistemlerde tebaa üzerindeki ağırlığını bir kat daha fazla hissettirmiştir. Politikasını Arap kavmiyetçiliği ve saltanat rejimi üzerine tesis eden Emevi Devletinde mevcut sistemin bekası için şiddet ve işkencenin her türlüşünün hayata geçirildiği görülmektedir. Bu dönemde sürekli başkaldırı ve isyana hazır muhalefetin varlığı, en az iktidar kadar kin ve nefret tohumlarının ekilerek hoşgörünün yok olmasına zemin hazırlamıştır. Araştırma bir dönemi olumsuzlaştırma veya olumlulaştırma gayretkeşliğinden öte, günümüz modern dünyasında dahi toplumların gündemini oluşturan işkencenin tarihi kökenlerinden bir örneklemede bulunmaktan ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Emeviler, işkence, işkence aletleri, işkence yöntemleri, hapisane, pranga.

ABSTRACT

As a Means of Forming an Obedient Society: Torture (The Case of Umayyad)

This study examines the method of torture that aims to oppress the societies used by those who are in power. This method that has been used through the history has been influenced much more on the people belonged to the totalitarian regimes. The Umayyad State that established whose political structure on the basis of Arabic nationality and sultanate regime used all kinds of tortures and violence to continue its power and sovereignty. The existence of an opposite group that was always ready for revolt and rebellion in this period caused a great intolerance and hatred in the society as well as the position of power. This study tries to find out the historical roots of violence that has prevailed even in modern societies in our day rather than making exalt or denigrating a certain period.

Key Words: Umayyads, torture, instrument of violence, methods of violence, jail.

---

* [Dr.] Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. İslâm Tarihi ve Sanatları Böl. (İslam Tarihi Anabilimdalı)

GİRİŞ

Hükmetmek, iktidar olmak, başa geçmek insan oğlunun fitrî duyguları arasında belki de en baskın olanıdır. Tek başına kendini güçsüz bir varlık olarak hisseden insan, korunma adına toplumsal güç (iktidar)oluşturma tasavvurları geliştirir.¹ İktidarın özleme dönüşmesinde ise, psikolojik tatminden, nimet paylaşımına varıncaya kadar birbirinden farklı birçok gerekçeler aranabilir. Ancak, meşruluk kaynağı tartışma konusu olan iktidarların hükmetme arzusu, daha ziyade yönetme dürtüsü ve hep bir fazlasına sahip olma anlayışına dayanmaktadır.

Totaliter sistemlerde rakip unsurları görmezden gelerek mutlak gücün kullanımı ile elde edilen iktidarın bekası; çatışma, baskı, işkence üzerine kurgulanmıştır. Buradan iktidar olmayı tek başına meydan okumayla eş değer kabul ederek olumsuzlamak bizleri yanlış bir neticeye ulaştırabilir. Sahip olduğu değerler açısından meşru ve gayri meşru iktidar yapılarını birbirinden ayırmamız gerekmektedir. Bazen meşru yani doğal iktidarlara karşı yeni güç oluşturma eğilimi ve bunun eyleme dönüşmesi de çatışmalara kapı aralamaktadır.²

Aslında ilahi kaynaklı dinlerin ortaya çıkışı ve insanlık tarihi üzerindeki etkileri irdelendiğinde, kontrolsüz bir hal alan dünyevî otoritenin insanların aklına ve vicdanına nüfus edilecek daha baskın ve aşkın bir güç tarafından yeniden mecra-sına çekilerek meşrulaştırılmaya çalışıldığı görülecektir. Meşru iktidar sınıflaması içerisine sokacağımız bu müdahaleler dahi, totaliter iktidarlar karşısında zaman zaman başarıya ulaşamamış, sadece kutsal kaynaklarda gelecek kuşakların kulağına fısıldanacak kıssa olarak kalmıştır.³ Tabiidir ki bu başarısızlığı ilahi vahyin özünde aramak dinin siyaset içerisindeki kapsamına yönelik tasavvurdaki eksiklikten kaynaklanmaktadır. Örneğin, İslam dini çok sistematik, sınırları belirli bir siyaset ve yönetim biçimi ortaya koymamaktadır.⁴ Şayet İslam

¹ Afşan Timuçin, "Korkunun İktidarı", **Felsefelogos**, sayı:16, 20001/4 s.19.

² Şener Aksu, "Otorite Yaşam Alanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri" **Hapishane Kitabı**, İstanbul, 2005, s.60.

³ Kur'an'da Peygamberlerin ve tabilerinin öldürüldüğünden işkenceye maruz kaldığından bahsetmektedir. (Bakara, 2/61; Âl-i İmran, 3/21,112,181; Nisâ,4/155; En'am, 6/34; Mü'min, 40/28; Burûc, 85/4)

⁴ Cem Zorlu, **İslam Tarihinde ilk iktidar Mücadelesi**, Konya, 2001, s.12.

siyasi alanda böyle detaylı bir çözümleme yoluna gitmiş olsaydı bu onun ve genelde dinlerin evrensellik iddiasının önündeki en büyük engel olurdu. Sorunun halli ise, iktidarı sınırlayan ana prensipler dışındaki değişkenlerin toplumun kendisine bırakılması ile mümkündür.⁵

İslam öncesi dönemde, kabile asabiyeti üzerine kurgulanmış çatışmacı bir yaşam biçimini tercih eden Araplar, İslamiyeti kabullerinden sonra şaşırtıcı bir dönüşüm içerisine girmişler ve tek bir otorite etrafında birleşmeyi kabul etmişlerdir. Ancak, eski kin ve düşmanlıklara bağlı olarak, zaman zaman cahiliye kavgalarına dönüşe teşebbüs edilmekle birlikte bu durum, anında Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Onun vefatından hemen sonra Müslüman Arap toplumu belki de kendilerine sunulan en önemli fırsat olan bir arada yaşayabilme özelliğinden eski kabile asabiyetine dönüş yaparak, bitmek tükenmek bilmeyen iktidar mücadelelerinin fitilini daha Hz. Peygamber'in defin işlemleri tamamlanmadan ateşlemişlerdir.

Temelinde muktedir olmanın maddi ve manevi cazibesi yatan bu iktidar mücadelelerinin, yapılan **işkencelerin**⁶ ve haksızlıkların halk nezdinde meşruiyetini temin maksadıyla kutsal değerler hiç düşünülmeden çatışmanın merkezine çekilmiştir. Metne dayalı şiddet olarak tanımlanabilecek bu yaklaşım,⁷ sadece incelediğimiz dönemle sınırlı olmayıp, tarihin eski ve yeni her döneminde var olmuş var olmaya da devam etmektedir. 1757 'de Paris'in cümle kapısında suçunu itiraf eden Damines'in Greve meydanında darağacında memeleri, kolları, baldırlarındaki etler kerpetenle kopartılıp yaralarına kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve balmumu dökülüp, sonrada bedeni dört ayrı ata takılıp parça parça edilirken, suçlunun "Affet Allah'ım, Affet Efendimiz" dediğini, işkenceyi gerçekleştirenle-

⁵ Muhammed M'aruf Devâlibi, **İslamda Devlet ve İktidar**, çev. M. Said Hatiboğlu, İstanbul, 1985, s.38.

⁶ İşkence, Farsça *şikenc* kelimesinden Türkçe'ye geçen bir kelimedir. Arapça'da, *azâb*, *ta'zib*, *zulm*, kelimeleri işkence kelimesine karşılık gelmektedir. Hukuk dilinde ise, bir şahsın maddi veya manevi varlığına yöneltilmiş maksatlı ve haksız eziyeti, acı ve utanç verici davranışı ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şamil Dağcı, "İşkence" md., **DİA**, İst. 2001, XXIII, 429.

⁷ Şinasi Gündüz, **Dinsel Şiddet**, Samsun, 2002, s. 23.

rin de Damines'e günah çıkartıcılar kanalıyla haç öptürdüklerini unutmamak gerekir.⁸ Halen devam etmekte olan savaş ve iç çatışmalar sonucunda aynı din mensuplarının birbirlerinin ibadethanelerini havaya uçurarak yüzlerce dindaşlarını gözlemlerini kırpmadan öldürmesi gibi sayısız örneklerden yola çıkarak, geçmişte ve bugün şiddeti, işkenceyi dinsel temele dayandırma gayreti sadece gayr-ı meşru, insanlık dışı uygulamaları örtbas etme ve haklılık kazandırma çabasından öte geçmemektedir.

Bu araştırmamızda inceleyeceğimiz dönemdeki bazı şiddet ve işkence uygulamalarına dair örneklemelerin sunumunun yargıç edası ile bir dönemin kusurunu takdim gayretinden kaynaklanmadığının bilinmesi gerekmektedir. Tarihin belirli bir dönemini salt olumlama veya zemmetme ön yargısı tarih yorumcusunu eş değer ölçüde tarafsızlığa itecektir. Ortaylı'nın ifadesi ile 'tarih bilinci söz konusu olduğu zaman bu tarihi bütün savaşlarıyla, anlaşmalarıyla, barışlarıyla bilmemiz lazımdır.'⁹ Bu yönüyle Emevî döneminde reform sayılabilecek atılımlar nasıl okuyucuya en ince ayrıntısına kadar sunuluyorsa, tarihi bağlamında değerlendirilmesi gereken işkenceye dayalı uygulamaların bu güne taşınması da o derece faydalı olacaktır. Zira, milletlerin yaşam bütünü tek renkli olmayıp, acısıyla tatlısıyla, doğrusuyla, yanlışıyla birey fiillerinin bir toplamıdır.

Emevî İktidarı Öncesi Arap Toplumunda Şiddet ve İşkence

Başta Peygamber olmak üzere İslam dinini kabul edenleri davalarından vazgeçirmek amaçlı yoğun ikna çabaları sonuçsuz kaldığında bilindiği gibi Mekke'li müşrikler fiziki şiddete, işkenceye başvurmak zorunda kalmışlardı. Muhtemelen Yarımadadaki Araplar kabile taassubu ve sınıfsal ayrıma bağlı olarak ortaya çıkan birtakım problemlerin çözümünde işkence konusunda deneyim sahibi olmuş olacaklar ki¹⁰, tedrici ve caydırıcı bir şekilde Müslümanlara bilinçli işkence yöntemleri uygulama cihetine gitmişlerdir.

⁸ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 2000.

⁹ İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, İst. 2006, s.36.

¹⁰ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, 2003, s.211 vd.

Özellikle kabile başkanlarının onayı olmaksızın gerçekleştirilmesi mümkün olmayan işkenceler, yine onların onayı olmadan engellenemezdi.¹¹ Asabiyet açısından güçlü olmasına, köklü bir aileden gelmesine rağmen, Hz. Peygamber de bu işkencelerden en az diğer zayıf Müslümanlar kadar nasibini almıştır. Örneğin 'Ukbe b. Ebî Muayt, Hz. Peygamber'i boğmaya kalkmış, secdede iken başına deve işkembesi boca etmiş,¹² toplum içerisinde yüzüne tükürmüştür.¹³ Ebû Cehil'in hanımı geceleri Peygamber (sav) in geçtiği yollara hayvan pisliği ve diken koyarak ayaklarının pislenmesine ve kanamasına sebep olmuştur.¹⁴ Taif ziyareti esnasında ayak takımının Hz. Peygamber'in üzerine salınması sonucu onun maruz kaldığı taşlı sopalı saldırıları¹⁵ da tüm bu yapılanlara eklediğimizde, gerekenin elitlerin, totaliter rejim yanlılarının statü kaybından duydukları endişeye dayandığını görmekteyiz. Sümeyye, Ammâr, Bilal-ı Habeşî gibi hiç kimseye zarar verme potansiyeli olmayan, Mekke seçkinlerince ikinci sınıf insan olarak görülen zayıf Müslümanların maruz kaldıkları işkencelerin temeli de aynı kaygı üzerine kurgulanmıştır.¹⁶

Bu dönemde sıkça baş vurulan işkence yöntemlerinden biri de hücre cezası idi. Damsız, çatısız farklı mekanlarda soğuğa veya sıcağa maruz bırakılarak hapsedilen zayıf Müslümanları kurtarmak için Hz. Peygamber Medine'den casuslar göndermekte ve merdiven yardımıyla mahpuslar kaçırılmaktaydı.¹⁷ Örneğin Velid b. Muğire gizlice Mekke'ye giderek tavansız bir hücreden elleri ayakları bağlı iki Müslümanı kaçırmıştı.¹⁸ Yine

¹¹ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Tarihindeki Etkileri*, Bursa, 2004, s.65.

¹² İbn İshak, *Sîret*, nşr. Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s.192.

¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakka ve diğerleri, Mısır, 1936, I, 387.

¹⁴ İbn Hişâm, I, 380.

¹⁵ İbn Hişâm, II, 419-422. Hz. Peygamber'in Taif ziyareti ve karşılaştığı olumsuz tepkiye dair rivayetler hakkında geniş bilgi için bkz. Asım Köksal, *Hız Muhammed ve İslamiyet*, İst. 1981, I, 343-344.

¹⁶ Müslümanlara yapılan işkenceler hakkında geniş bilgi için bkz. İbn İshak, *Sîre*, s.194-199; İbn S'ad, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, Beyrut, 1968, III, 237vd.

¹⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İst. 1995, II, 934; Atar, *İcra ve iflas*, s.253.

¹⁸ Hulagu M. Metin, *İslam Hukukunda Kişinin Hapsi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri, 1996, s.23.

Hudeybiye anlaşmasının en trajik sahnelerinden biri olan, Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel'in ayağında zincirlerle hapisten kaçarak Müslümanlara sığınma hadisesi ve bunun akabinde Hz. Peygamber'in Ebû Cendel'e hitaben "*Ey Ebû Cendel! Sabret Cenâb-ı Hak yakında seni ve Mekke'de hapsedilmiş olan Müslümanları bu beladan kurtaracak*"¹⁹ şeklindeki ifadelerle yer vermesi, Mekke'de bazı mekanların adeta işkence merkezi olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Sadece fiziki işkence ile yetinmeyen Mekkeliler alınan tecrit ve boykot kararı ile birlikte İslamı kabul edenlerin serbest do-laşım özgürlüklerini de ellerinden almışlardır. Ferdi olarak uygulanan hapis cezalarının kendileri açısından fayda sağlamadığını gören Mekkeli müşrikler, Muttaliboğulları ile konuşul-masını, onlarla birlikte oturulmasını, kız alışverişini ve ticari münasebette bulunulmasını yasaklayan bir anlaşma imzala-mışlar, anlaşma metnini de kutsal Kabe duvarına asmışlardır.²⁰ Bu karar uyarınca Müslümanlar, Mekke dışında *Şi'b-i Ebî Talib* denen ve adeta hapishaneyi andıran vadide kuşatma altına alınmışlardır. Bizzat Hz. Peygamberin peşine adamlar takılmış, atlılar vadiyi kuşatarak Müslümanların dışarı çıkmasını engel-lemiştir. Açlık ve sefalet içerisinde devam eden bu ablukanın yaklaşık üç yıl sürmesi, kuralları çiğneyen kabile üyelerinin sürgün edilme geleneğinin ötesinde yeni bir cezalandırma ve işkence yöntemine kapı aralamıştır.²¹ Müslümanların taham-mül sınırlarını aşan bu işkence, onları önce Habeşistan daha sonra Medine'ye hicrete zorlamıştır.²² Ne ilginçtir ki işkenceden kaçan Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Medine'ye davetinin temelinde yatan nedenlerden biri, Evs ve Hazrec kabileleri ara-sında yıllardır süregelen şiddetin sonlandırılması ümidi idi.²³

Vefatına kadar Medine'de kadılık/yargı görevini bizzat yü-rüten²⁴ve iktidarı elinde bulunduran Hz. Peygamber sadece

¹⁹ İbn Hişam, III, 318 vd.

²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. İbn İshak, s.137 vd.

²¹ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I, 53.

²² İbn Hişam, II, 435 vd.

²³ İbn Hişam, II, 429; İbn S'ad, I, 217-218; Belâzûrî, **Ensâbu'l-Eşrâf**, Beyrut, 1979, I, 239.

²⁴ Hicretin ilk yıllarında kadılık vazifesini Hz. Peygamber kendisi üstlenmişken, toprakların genişlemesi ile birlikte Medine dışındaki bölgeler için yeni kadı tayinleri zorunlu hale gelmiştir. Örneğin Yemen'e Hz. Ali, Ebû Musa el-

Müslümanlara değil tüm insanlara adaletle hükmetmiş ve bürokratlarına da bunu telkin etmiştir. Zira, Kur'anî ifadeyle kendisi "emrolunduğu gibi dosdoğru olan peygamber"²⁵, "...Rabbine kavuşmayı umanlara dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koymayı..²⁶ emretmiş, "..kötülüğü güzel olanla sav..."²⁷ mayı, "ölçüyü aşanların sözüne uyma"²⁸mayı" hedef olarak seçmiştir. "...Bir kimseye duyduğunuz nefret, sizi adaletten sapmaya itmesin. Adil olun..."²⁹ "Hikmetle güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."³⁰ şeklindeki ilahi emirlere uyarak amcasını katleden ve *müsle* yaparak,³¹ iç organlarını çıkartan, değişik uzuvlarını kesen³² Vahşi'yi (Ebû Demse Vahşi b. Harb) dahi affedebilmiştir.³³ Bizzat

Eş'arî, Muaz b. Cebel gibi sahabeler kadı olarak tayin edilmiştir. el- Elvânî, **The Rights of The Accused in Islam**, s.329.

²⁵ Kur'an, Hüd, 11/112.

²⁶ Kur'an, Kehf, 18/110.

²⁷ Kur'an, Fussilet 41/33-35.

²⁸ Kur'an, Şuarâ, 26/150-152.

²⁹ Kur'an, Maide, 5/8.

³⁰ Kur'an , Nahl, 16/125.

³¹ Göz dağı vermek, korkutmak, intikam duyguların dindirmek gibi sebeplerden dolayı, canlı yada ölü bir insanın uzuvlarını keserek yaratılışını değiştirmek anlamına gelmektedir. Yusuf Ziya Keskin, *Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle, Hz. Muhamme'in Müsleye Yaklaşımı ve bunun İslâm Kültürüne Yansımaları, Türk Kültüründe Beden Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul ,04-05 Nisan 2007, s.1.

³² Cahiliye Araplarında da var olduğu anlaşılan *müsle yapma* geleneği bütün şiddeti ile Uhud Savaşında Müslümanlara karşı uygulanmıştır. Sadece Hz. Hamza'ya *müsle* yapılmakla kalınmamış, Hanzala b. Ebî âmir dışındaki tüm öldürülenlerin kulakları, burunları ve çeşitli uzuvları kesilmiştir. Öyle ki, yapılan *müsleden* dolayı bazı Müslümanların cesetleri tanınmaz hale gelmişti. Örneğin Enes b. en-Nadr'ın ceseti ancak parmak uçlarından tanınabilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Demircan-Keskin, *Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle*, s.2 vd.

³³ Hz. Hamza'yı uzaktan attığı mızrakla öldüren Vahşi, 'Utbe'nin kızı Hind'e verdiği söz üzerine Hz. Hamza'nın ciğerini çıkartıp ona teslim etmiştir. Hind ciğeri ağzına atarak çiğnemeye çalışmış yutamayınca ağzından çıkartmıştır. Daha sonra Hind, bizzat kendi eliyle Hz. Hamza'nın erkeklik uzvunu, burununu, kulaklarını kesmiş onlardan bilezik, halhal yaptırmış, daha sonra bunları takınarak Mekke'ye gelmiştir. Ciğeri de hala yanında taşımaktaydı. (Vakîdî, *Kitâbu'l-Meğazî*, thk. Marsden Jones, Kahire, 1965, s.222.) Mekke'nin fethi esnasında ismi öldürülecek olanlar arasında yer almasına rağmen, Hz. Peygamber Vahşi'yi affetmiş ve Mekke'den uzaklaştırmıştır. İbn Hişâm, III, 410. Yine, Uhud savaşında Mekke'li müşriklerin Müslümanlara

kendisi şiddete, işkenceye karşı duruşunu şu ifadelerle dile getirmiştir: "Bu din kolaylıktan ibarettir, dinde şiddete sapan kimse yoktur ki din ona galebe çalmasın. O halde orta yolu tutun..."³⁴ "Allah yumuşak davranır, yumuşak davrananları sever. Şiddetli ve kaba davranmaktan dolayı vermeyeceklerini yumuşak davranmaktan dolayı verir."³⁵

"Dünyada insanlara işkence edenlere Allah'ta âhirette işkence eder."³⁶

İlahi mesajları önce kendi hayatında tatbik edip, daha sonra etrafındakilere tebliğ eden, kendine yapılan onca işkenceyi sineye çekip, bırakınız şiddete başvurmayı ufacık bir kaş çatma karşısında vahiyle en sert biçimde uyarılan³⁷ Hz. Peygamberi şiddet ve terörle özdeşleştirme gayretleri³⁸ Kur'an ifadesiyle gülöv/haddi aşmaktır.³⁹

Hz. Peygamber'in iktidarı ele geçirdiği dönemlerde veya öncesinde şiddet ve işkenceye dair malzeme bulamayanların özellikle son dönemlerde sarıldıkları tarihi olay Hendek savaşını müteakip Müslümanları arkadan vurma teşebbüsünde bulunan Kureyza oğullarının S'ad b. Mu'az'ın görüşü doğrultusunda kılıçtan geçirilmesidir. Müslümanlarla birlikte Medine'yi saldıran düşmana karşı birlikte savunma anlaşmasını düşmanla işbirliği yaparak Müslümanlar aleyhine bozan Benû Kureyza Yahudileri, kalelerinden çıkıp teslim olmak zorunda kaldıktan sonra eli silah tutan ve ergenlik dönemine ulaşan erkekler Yahudi hukuku esas alınarak ölümle cezalandırılmışlardı. Kararın verilmesi ve cezanın uygulanmasına kadar suç-

---

müsle yapmasına karşılık olarak, Ebû Katade başta olmak üzere bazı Müslümanlar Kureyş'ten öldürülenlere de aynı uygulama için Hz. Peygamber'den izin istediklerinde O, şöyle karşılık vermiştir. "Ey Katade sen Allah katından sevabını iste. Kureyş müşriklerinin ölüleri birer emanettir. ..yapacağın işin onları yaptıkları ile anılıp kınanmasını ister misin? (Vakidî, *Meğâzi*, I, 290-291)

³⁴ Buhârî, *Sahih*, İmân, 32.

³⁵ Müslim, *Sahih*, Birr, 78

³⁶ Müslim, *Sahih*, Birr, 117-119.

³⁷ Kur'an, Abese, 80/1-4.

³⁸ Son dönemlerde karikatür krizi ile gündeme gelen Hz. Muhammed karşıtı söylemler ve eylemler kışkırtıcı boyutlara ulaşmış, marjinal gruplardan oluşan bir kısım terör eylemcilerinin aşırılıkları Müslümanların kutsalına hamledilmeye çalışılmıştır.

³⁹ Kur'an, Maide, 5/77.

luların bir kısmı Resulullah'ın talimatı doğrultusunda Kise binti Haris⁴⁰ isimli kadının evinde, diğer bir kısmı ise Usame b. Zeyd'in evinde⁴¹ hapsedilmiş, rivayete göre esirlerin başına da Eslem b. Buhre (bahre) el-Ensârî bekçi olarak bırakılmıştı.⁴² Daha sonra ise çocuklar, kadınlar ve yaşlılar dışında eli silah tutanlar birer birer hendek başına getirilerek öldürülmüşlerdir.⁴³ Benî Kureyza esirlerine diğer savaşlarda ele geçirilen esirlerden farklı bir muamelede bulunulmasının gerekçeleri hadisenin oluşumu bütün olarak incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. İbn İshak'a dayandırılan bu rivayet iç ve dış tenkide tabi tutulduğunda ifadelerde senarık bir anlatıma yer verildiği görülecektir. Yahudî bir ailenin çocuğu olan İbn İshak'ın, vuku bulan bu olayı görgü tanığı olmayan bir nesil sonraki akrabalarından sanki bizzat yaşamış gibi aktarması, olayın abartılı bir şekilde dramatize edildiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴ Dolayısıyla, burada bir işkenceden bahsetmek mümkün değildir. Yahudiler bizzat kendi hukukları çerçevesinde yine kendi istedikleri (Sa'd b. Mu'az) kişi tarafından yargılanmış ve cezaya çarptırılmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında daha önce ifade edildiği gibi Arapların potansiyel olarak genlerinde var olan kabile asabiyetine dayalı çatışmacı ruh yeniden canlanmış, ilk halife seçiminde ortaya çıkan sorunlar asırlar boyu devam edecek çatışmalara gerekçe yapılmıştır. Hz. Ebû Bekir dönemi ridde

⁴⁰ Bu kadının Remle bint. Haris olduğunu iddia edenler de mevcuttur. Vakidi ise, sadece bint Haris ismine yer vermiştir. el-Vakidî, *Meğâzî*, II, 512. Ayrıca Nesibe bint Haris ismi de kullanılmaktadır. (Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, 1967, II, 587-988)

⁴¹ İbn Hişam, III, 251.

⁴² Kettani, *Terâtibu'l-İdariyye*, Beyrut, ty. I, 313. Değişik mekanlarda hapsedilen kişileri gözetlemekle yükümlü olan güvenlik görevlilerine "tersim" ismi verilmiştir. (Markizî, *Kitâbu'l-Mevâ'ız ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutati ve'l-Âsâr*, Kahire. ty., II, 187.

⁴³ İbn Hişam, III, 440 vd.; Benû kureyza Yahudilerinin öldürülmesine ilişkin değerlendirmeler hakkındaki geniş bilgi için bkz. Mevdudi, *Cihad İslam'da Savaş Hukuku*, çev. M. Beşir Ersoy, İst. 1992, s.361-366; Osman Güner, *Resulullah'ın Ehl-i Kitapla Olan Münasebetleri*, Ankara 1997, s.294 vd, Schneider, *İmprisonment in Pre-Calassical And Classical İslamic Law*, Leiden 1995, s.161.

⁴⁴ İbn İshâk, *Siyer*, çev. Akabe Yayınları (Muhammed Hamidullah'ın Önsözü), İst. 1991, s.49vd.

olayları iktidarı sarsıntıya uğratmış olsa da, Hz. Ömer'in dirayetli devlet adamlığına dayalı 10 yıllık süreç ilk kıvılcımları küllendirmeye yetmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin özellikle son dönemlerinde Emevi-Haşimî iktidar kavgasının fitili ateşlenmiş, Arapları bir arada tutan bağlar domino taşı gibi yıkılmaya başlamıştır.

İşte bu karmaşa içerisinde halifenin kontrolü kaybettiğinin en bariz göstergesi ortaya çıkan muhalefete karşı tahammül sınırlarının aşılmış olmasıdır. Örneğin, Hz. Osman'ın fey gelirlerinden beşte birlik kısmı Mervan b. Hakem'e vermesi rahatsızlık yaratmış, bu durum Abdurrahman b. Hanbel el-Cumahi'nin halifeyi hicvine sebep olmuştur. Bunun üzerine Hz. Osman Abdurrahman'ı Hayber'deki "el-Kamûs"⁴⁵ kalesine hapsetmiştir. Kale hapisanesinde yazdığı şu mısralarla Hz. Ali'den dolaylı yardım isteyen şair aynı zamanda erken dönemde Hayber'de bir ağır koşulları olan bir hapisanenin varlığını ve fiziki durumunu da ortaya koymuştur:

Allah'a şikayette bulunuyorum, insanlara değil

Ancak Ebû Hasen hariç, ki onun ciğeri yanıyor.

Hayber'de Kamus (kalesinin) un dibinde

Kabristanlık gibi derin uçsuz bucaksız bir mezar vardır.

Hz. Ali kendine yakın hissettiği bu şairin sesine kulak vermiş, halife ile konuşarak onun serbest kalmasını sağlamıştır.⁴⁶

Husumet o kadar ileri boyutlara ulaşmaya başlamış ki, Hz. Osman'ı ortadan kaldırmak maksadıyla evini kuşatan isyancılar, onu muhasara süresince susuz bırakarak işkence etmişlerdir. Rivayete göre Hz. Ali, bizzat gelerek isyancılara çıkışmış, Hz. Osman'a su getirmiş ve onu bu işkenceden kurtarmıştır.⁴⁷ Ancak bütün gayretler halifenin hunharca katle-

⁴⁵ el-Kamus: Hayber'in en yüksek dağı üzerine kurulmuş bir kaledir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1995. IV, 398.

⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut, 1338, II, 395.

⁴⁷ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 68.

dilmesine mani olamamıştır.⁴⁸ Muaviye'nin hilafeti döneminde ele geçirilerek ucu demirli bir okla dokuz kez başına vurularak öldürülen ve başı kesilerek Ziyad b. Ebîh'e gönderilen⁴⁹ Amr b. el-Hamık'ın, aynı şekilde Hz. Osman'ın kafasına vurduğu ve onu dokuz mızrak darbesi ile öldürdüğü, bu nedenle kendisinin de benzer yöntemle öldürüldüğü rivayet edilmektedir.⁵⁰

Daha sonraki, fitnetü'l-kübra/büyük fitne olarak tanımlanan Cemel, Siffin ve akabindeki Müslüman grupların birbirlerine karşı reva gördükleri şiddet olaylarından bahsetmeye gerek duymuyoruz. Bu süreçteki kaos Emevî devletinin kurulması ve iç isyanların artarak devam etmesi ile daha sistematik hale gelmiştir.

Emevî Hilafeti Ve Muhalefete Karşı Sindirme Aracı Olarak İşkence

Hz. Ali'nin Hariciler tarafından 40/661 yılı ramazan ayı içerisinde bir suikast sonucu şehit edilmesiyle birlikte,⁵¹ Muaviye'nin hilafet makamı için önü açılmış oldu.⁵² H. 41 yılında Hz. Hasan'ın hilafeti devri ile de, Muaviye, Emevî Devletinin ilk halifesi olma unvanına kavuştu. Her ne kadar bu yıl *birlik yılı* (Âmu'l-Cem'a) ilan edilmiş olsa da⁵³, ileride şiddetlenecek iç çatışmaların miladı sayılabilir. Muaviye b. Ebî Süfyan dönemini tüm yönleri ile inceleyen İrfan Aycan, Muaviye'nin hilafetini klasik dönemin sonu, yeni dönemin başlangıcı olarak tanımlamaktadır. Ona göre "*Müslümanların geçmiş hayatlarında normal görülmemeyen bir çok tavır bu dönemde vücut bulmaya başlamıştır. Muaviye dönemiyle birlikte yöneticilerin itibarlarının Hz. Peygamber'e halef olmaya değil de, salt kuvvete bağlı olduğu bir dönem ortaya çıkmıştır.*"⁵⁴

⁴⁸ Hz. Osman'ın öldürmesine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, *Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi* "A.Ü.İ.F.Dergisi, XXVII, ss.149-176, Ankara 1985.

⁴⁹ Başlı kesilerek şehirden şehre dolaştırılan ilk kişinin Amr b. el-Hâmık olduğu ifade edilmektedir.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IV, 272-273; Yakübî, *Târîh*, Beyrut, ty., 231-232.

⁵¹ Taberî, I, 34; Yakübî, II, 212.

⁵² İrfan Aycan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990, s.174.

⁵³ Halife Hayyât, *Târîh*, Ekrem Diya' el-'Umerî, Rıyad, 1982, s. 203; Taberî, II, 7; Mes'udî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Beyrut, 1965, III, 4.

⁵⁴ Aycan, *Muaviye*, s.189-190.

Son derece isabetli bulduğumuz bu tespit aslında devletle halk arasındaki ilişkiyi belirleyen normların bu dönemle birlikte tamamen değiştiğine işaret etmektedir ki, incelediğimiz konu açısından sayısız malzeme de tam bu noktadan ortaya çıkmıştır. Muaviye izlediği ince politika sayesinde muhalefet hareketlerinin merkezi durumundaki vilayetlere "... (Kufe'de) taş üstünde taş bırakmam" "...kim gece dolaşma suçuyla karşıma gelirse boynunu vururum..., bir kimseyi boğanı boğacak, yakarı yakacak, ev yıkanın evini yıkacak, kabir soyarı oraya diri diri gömeceğiz..."⁵⁵ diyebilecek kadar sert karakterli valiler tayin etmiştir.

45/665 yılında Kûfe valiliğine getirilen Ziyâd b. Ebîh, görev gelir gelmez sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir.⁵⁶ Bu yasaktan haberi olmayan ve şehir dışından geldiği anlaşılan bir bedevi gece sokaklarda dolaşırken yakalanmış ve valinin huzuruna getirilmiştir. Vali sokağa çıkma yasağından haberi olup olmadığını sorduğunda, haberi olmadığı, hayvanı ile geldiğini ve gününü ağarmasını beklediğini ifade etmiştir. Ziyâd bedevinin doğru söylediğine inanmasına rağmen, koyduğu kuralı delmemek uğruna bu kişinin boynunu vurdurmuştur.⁵⁷

Ziyad'ın Basra ve Kûfe valiliği öncesi bu vilayetlerin adeta anarşi merkezi haline geldiğini, özellikle Haricilerin ve şianın sürekli isyana kalkışmalarını ve önüne gelen tüm karşıtlarını öldürmeleri sonucu insanların can güvenliğinin ortadan kalktığını düşünürsek, Ziyad'ın sert bir yönetim anlayışı sergilemesinin gerekçesini daha iyi algılamış oluruz.⁵⁸ Örneğin,

⁵⁵ Ziyad'ın meşhur *batra/girişsiz* diye bilinen bu uzunca hutbesi vali olarak atandığı Basra ve Kûfe'de izleyeceği sert siyasetin ilk ip uçlarını vermektedir. Geniş bilgi için bkz. Cahız, *el-Beyânve't-Tebyîn*, Abdusselam Harun, Beyrut, ty., II, 6; Taberî, II, 74.

⁵⁶ Ziyâd valiliğe atandığında yaptığı ilk konuşmadan anlaşıldığına göre bu dönemde şehirde soygun, ahlaksızlık, gasp, kayırmacılık vs. kötülüklerin yaygınlaştığı ve baş edilemez hal aldığı anlaşılmaktadır. Bu konuşmanın sonunda gece sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Taberî, V, 218-219; Belâzûrî, *Ensâb*, IV, 1996-1997.

⁵⁷ Belâzûrî, *Ensâb*, IV, 172.

⁵⁸ Ziyad'dan önce Kûfe valisi olan Muğire b. Şu'be ve Basra valisi Abdullah b. Amir, Haricilerle zaman zaman anlaşma yoluna gitmişler, ancak bu müsamahakar yaklaşım onları teskin etmemiş, tam tersine toparlanarak yeniden saldırıya geçmelerine katkı sağlamıştır. Kendisine yumuşak politika izlediği hususunda şikâyet gelen Muğire'nin şu konuşması, onun izlemiş olduğu

Muaviye, Kûfe'de Haricilerin liderliğini yapan Havsere b. Veddâ' a babası vasıtası ile uzlaşma teklifi göndermişti. Babası torununu götürüp göstererek oğlu Havsere'yi ikna edip mücadelesinden vazgeçirebileceğini düşünüyordu. Havsere ise "*Bir kafirin muzrağının ucunda bir saat sallanmak bana oğlumu görmekten daha hayırlıdır.*"⁵⁹ şeklinde cevap vererek Emevî yönetimini küfürle suçlamış ve çatışmadaki kararlılığını ortaya koymuştur. Yine Merc-u Azrâ'da tutuklu iken öldürülen Şii lider Hucre b. Adiy, ölümünden önce kefenlerinin hazırlandığını gördüğünde "*Bizi Müslüman gibi kefenleyip, kafirler gibi öldürecek misiniz*" derken Umeyyeoğulları ile fetih öncesi Mekke müşriklerinin tavrı arasında paralellik kurmuştur.⁶⁰

Baba Ziyad'ın 53/673 yılında ölümünden sonra oğlu Ubeydullah b. Ziyâd ondan boşalan görevlere getirilmiş ve babasının izlediği benzer politikalara devam etmiştir. Bu dönemde eyleme varmayan ve fikir hürriyeti kapsamında sayılabilecek düşünür, şair gibi toplumun öncüsü olan aydınlar dahi sadece fikirlerinden dolayı işkenceye maruz kalmışlardır. Şair İbn Müferrağ, dönemin Basra valisi Ubeydullah'ı hicvettiği için yakalanmış, zorla aşırı miktarda içki içilerek sarhoş edilip halkın arasına salınmış, tahkire ve işkenceye varan uygulamalar sonrası hapse atılmıştır.⁶¹

Zan ve şüphe üzerine bir çok insana işkence ettiği bilinen Ubeydullah'ın⁶² yaptığı işkencelere dair çok sayıda abartılı ri-

---

stratejiyi özetlemektedir: "...Benim ecelim yaklaştı, idarem zayıfladı. Ben bu şehrin seçkinlerini öldürmek, kanlarını dökmek suretiyle işe başlayıp da Muaviye'yi bu dünyada yüceltirken kendi ahiretimi mahvetmek istemem. Ben bu halkın iyiliklerini kabul eder kötülüklerini bağışlarım. İyilerini över, ahlaksızlarına nasihat ederim..." Geniş bilgi için bkz. Aycan, **Muaviye**, s.208-224, 234.

⁵⁹ Halife Hayyât, s.204.

⁶⁰ Mekke'nin fethi öncesi daha henüz Müslüman olmamış Ebû Süfyan ve Muaviye'nin hazır bulunduğu ortamda Müslüman Hubeyb b. Adiy'in idamına gönderme yapmıştır. Bkz. Belâzûrî, **Ensâb**, IV, 259.

⁶¹ İbn Müferrağ'ın kendisine yapılan işkenceyi anlatan şiiri için bkz. İsfehâni, **el-Eğâni**, XVIII, 56-57.

⁶² Harici Ebû Bilal Mirdas, Ubeydullah'ın kendileri üzerine gönderdiği Abbâd b. Ahdar'ın Ubeydullah'a itaat talebine verdiği "*Bizi kan döken, günah işleyen, zanna göre insanları öldüren ve şüpheye göre hesaba çeken fasık İbn Ziyad'a mu itaate çağırıyorsun*" şeklindeki cevapla onun, uyguladığı işkenceleri şüphe üzerine bina ettiğini ifade etmeye çalışmıştır. Belâzûrî, **Ensâb**, V, 192.

vayetlerle karşılaşmak mümkündür. Hariciler üzerine acımasız bir şekilde giden ve onlara işkence yapan bir kişi olması nedeni ile Ubeydullah'a yönelik bu tür ağır suçlamaların bir kısmı, özellikle Hariciler tarafından ortaya atılmıştır.⁶³ Haricilere göre Ubeydullah babası gibi insanları diri diri toprağa gömen, esirleri yüksek binalar üzerinden attıran biridir.⁶⁴ Kız çocuklarının öldürülmesinden zevk alır, huzurunda kadınların öldürülmesini seyrederek rahatlar.⁶⁵ Zaten Kûfe valisi olarak göreve başladığında halka yaptığı konuşmanın bir bölümünde ayrılıkçılara karşı sert politika izleyeceğini bizzat beyan etmiştir.⁶⁶ Hatta, Basra'da Haricileri hapsettikten sonra, onlara arkadaşlarından birini öldürmesi karşılığında serbest kalacakları vadedinde bulunmuştur. Böylelikle Ubeydullah Haricileri birbirleri ile çatıştırarak dirençlerini kırmayı amaçlamıştır.⁶⁷ Hariciler arasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, takva ehli olan ve onların bazı görüşlerini eleştiren uzlaşmacı kişiliğe sahip Ebû Bilal Mirdas b. Udeyde'nin kardeşi Urve'nin Ubeydullah'ı eleştirmek maksadıyla bir ayet okuduğu⁶⁸ gerekçesiyle önce el ve ayaklarının kesilmesi, daha sonra ise öldürülmesi Ebû Bilâl'i dahi çileden çıkarmış ve Ubeydullah'a karşı ayaklandırmıştır.⁶⁹ Rivayete göre Ebû Bilâl Ubeydullâh taraftarları ile çarpıştığı bir esnada namaz kılmak için mola almış ancak yandaşları ile birlikte secdede iken Ubeydullah'ın askerleri tarafından öldürülmüştür.⁷⁰

⁶³ Ubeydullah Araplara eziyet eden ilk kişi olarak bilinmektedir. Din değil dünya ehlinden biri olmakla suçlanan Ubeydullah, şer ve fitne unsuru olarak görülmüştür. Ubeydullah'ın vasıflarına ilişkin geniş bilgi için bkz. Ahmet Turan Yüksel, *İhtirastan İktidara Kerbela*, Konya, 2001, s.19, 20-24.

⁶⁴ Ubeydullah bir kişiye kızdığı zaman onu Kufe'deki valilik konağının damından aşağı atıyordu. (Belâzûrî, *Ensâb*, V, 410.

⁶⁵ Yüksel, , s.19-20.

⁶⁶ Ubeydullah konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: "...*Kılıç ve kırıbacım bana uymayan, karşı çıkanların üzerinde olacaktır. Artık herkes dilediğini yapabilir.*" Konuşma metninin tamamı için bkz. Taberî, V, 359.

⁶⁷ Belâzûrî, *Ensâb*, IV, 178.

⁶⁸ Urve, Vali 'Ubeydullah'a helak olan eski kavimlerin özelliklerinden bahsetmiş ve Şuarâ suresinin 129-130. şu mealdeki ayetlerini okumuştur: "*Temelli kalacağınızı sanarak sağlam yapılar mı edirsiniz? Yakaladığınız zaman zorbalar gibi mi yakalarsınız?*"

⁶⁹ İbn Kuteybe, *el-Me'arîf*, thk. Servet Akkâşe, kahire, 1969, s.410.

⁷⁰ Halife Hayyât, s.256; İbn kuteybe, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, thk. Yusuf Ali Tavit, Beyrut, ty., I, 253.

Haricilere karşı uygulanan bu şiddet ve işkence, onları geri adım attırmaya sevk ettirmek bir yana daha da motive etmiş, davalarında haklı olduklarını düşünerek inançlarına bağlılıkları artmıştır. Bu da hem devlet otoritesi hem de muhalifler açısından, kökleri cahiliye geleneğine uzanan kan, gözyaşı, korku ve işkence dolu günlerin devam edeceğinin habercisi olmuştur.

Hız. Hüseyin ve Taraftarlarına Uygulanan İşkence

İslâm tarihi içerisinde kara bir sahife olarak bugün de canlılığını koruyan ve Ehl-i Beyt'in katli ile sonuçlanan Kerbelâ hadisesi, aslında Emevî döneminde işkencenin hangi boyutlara ulaştığının somut bir göstergesidir. Mekke'den çıkan Hz. Hüseyin'i ve taraftarlarını engellemek, Kûfe'ye yaklaştırmamak için gönderdiği Husayn b. Numeyr⁷¹ ve Hür b. Yezid komutasındaki birliklerle mektuplaşan Ubeydullah b. Ziyad, Hür'a yazdığı mektupta Peygamber torunu hakkındaki niyetini ortaya koymaktadır. Ubeydullah, mektup ulaşır ulaşmaz Hz. Hüseyin'in suyu olmayan kurak bir bölgede ablukaya alınmasını emretmiştir.⁷² Buna göre karar verilen kuşatma esnasında Hz. Hüseyin ve taraftarlarını susuzluğa mahkum etmek amaçlamıştır. İkinci bir talimatta Hz. Osman'ın susuz bırakılması hatırlatılmış,⁷³ adeta susuzlukla işkence ederek intikam alma yoluna gidilmiştir. Susuz bırakma işleminin öldürülmesinden üç gün önce başladığı düşünüldüğünde⁷⁴ Hz. Hüseyin'in çöl sıcağında günlerce susuzluğa mahkum edildiği anlaşılmaktadır. 5000 kişilik bir grubun saldırısı sonrası 72 kişilik taraftarları ile birlikte 33 mızrak, 34 kılıç darbesi alarak öldürülen Hz. Hüseyin'in cesedi atların ayağı altında çiğnenmiş ve başı kesilmiştir.⁷⁵ Kesilen başın Kûfe'ye getirilerek Ubeydullah'ın elindeki sopa ile ona vurup vurmadağı, bunu yapanın Halife Yezid olup olmadığı gibi farklı birçok rivayetler olsa da, ortak olan görüş Hz. Hüseyin ve beraberindekilere insanlık dışı işkencele-

⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 378.

⁷² Dineverî, *Ahbârü't-Twâl*, thk. Ömer Ferrüh, Beyrut, ty., s.231.

⁷³ Dineverî, s.233.

⁷⁴ Dineverî, s.23. Bazı rivayetlere göre susuzlukları arttığında Hz. Hüseyin ve taraftarlarının mücadele sonrası suya ulaşmaya muvaffak oldukları belirtilmektedir. Yüksel, s.85.

⁷⁵ Taberî, V, 452-455.

rin reva görüldüğüdür.⁷⁶ Her iki grup arasındaki mücadele normal koşullarda bir savaş olmayıp, iktidara sahip baskın gücün azınlıkta olan muhalifleri yakalayarak işkenceye maruz bırakmasından ibarettir. Hz. Hüseyin'in intikamını alma parolası ile yola çıkan İbrahim b. el-Eşter'e göre bu yapılanlar Fırvun'un İsrailoğulları'nın önde gelenlerine yaptıkları işkenceden daha kötüdür.⁷⁷ Tenûhi'nin başka kaynaklara dayandırarak aktardığı rivayete göre yapılan işkence ve katliam Ubeydullah'ın hızını kesmemiş olacak ki, Basra'da yaptırdığı beyaz sarayın kapısına kesik baş resmi çizdirmiştir.⁷⁸ Kerbelâ hadisesi bir bütün olarak irdelendiğinde yaşananlar ve varılan sonuç sadece Müslüman toplumlar için kabulü muhal bir durum olmayıp, tüm insanlığın vicdanında tepki uyandıracak bir olaydır. Öldürmenin bu denli tarihte iz bırakmasının sebebi Hz. Hüseyin'in Peygamber torunu olması yanında, kin ve nefretin göstergesi olan işkencenin de payı büyüktür. Zira bu işkencenin benzerine, hatta daha fazlasına Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali⁷⁹ ve onun oğlu Yahya b. Zeyd ve destekçileri de maruz bırakılmıştır.⁸⁰

Ne acıdır ki, Hz. Hüseyin'in ölü bedenine işkence yapan Ubeydullâh'ın, İbrahim b. Eşter tarafından öldürüldükten sonra⁸¹ intikam duygusu ile başı kesilmiş⁸², bedeni yakılmış⁸³, Hz.

⁷⁶ Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ve sonrasında gelişen olaylar hakkındaki farklı rivayetlerin değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Yüksel, 89-98.

⁷⁷ Taberî, VI, 88; Belâzûrî, *Ensâb*, VI, 425.

⁷⁸ Tenûhi, *el-Ferec B'ade Şidde*, Kahire, 1994, I,114.

⁷⁹ Emevî iktidarına karşı isyan eden Zeyd b. Ali Kûfe valisi Yusuf b. Ömer tarafından öldürüldükten sonra cesedi Künâse'de, (Taberî, VII, 187-188.) başı ise, önce Şam'da asılarak teşhir edilmiş, daha sonra Medine'ye gönderilerek bazı rivayete göre Hişam b. Abdulmelik ölene kadar, bir başka rivayete göre ise üç gün boyunca askıda kalmıştır. Rivayet farklılıkları hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî Abbâsî İlişkileri*, Ankara, 1997, s.346.

⁸⁰ Cesedi Cürcan'da, başı Şam'da asılarak teşhir edilen Yahya b. Zeyd, yakalanmadan önce Hariş isimli bir kişinin evinde gizlenmişti. Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ın takibi sonucu orada saklandığı tespit edilen Yahya'yı ele geçirmek için Hariş'e o kadar ağır bir işkence yapılmış ki, oğlu Kureyş, Yahya'yı teslim etmek zorunda kalmıştır. Bkz. İsfehâni, *Mekâtîlu't-Tâliiyyîn*, Ahmed Sakr, Beyrut ty., s.149.

⁸¹ İbn Kuteybe, *Me'arîf*, s.347; Mes'udî, III, 105. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966, 286.

⁸² Dineverî, *Ahbâr*, s.271.

⁸³ Yâk'ubî, II, 259.

Hüseyin'de olduğu gibi kafası kalkan içerisinde, tanınması için kulakları küpelenip, isimleri yazılarak, Şii lider Muhtar es-Sakafi'ye gönderilmiştir.⁸⁴ Yine, intikamın tam alınmadığı düşünülmüş olacak ki, kesik başlar oradan Mekke⁸⁵ ve Medine'ye⁸⁶ gönderilip, kutsal Kabe'inin kapısına asılarak teşhir edilmiş, daha sonra Mızrakların ucuna takılarak sokaklarda dolaştırılmıştır.⁸⁷ Hz. Hüseyin'e yapılan insanlık dışı işkence tarihinin affedilmezleri arasındaki yerini alırken, benzeri, hatta daha şiddetli başka bir işkence tarihi zafer edasıyla aktarılmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bazı çağdaş müelliflerin haklı yorumlarında olduğu gibi, yapılan işkencelere efsanevi boyutta katılarak adeta,⁸⁸ siyasi temelli çekişmelere dinî bir alt yapı sağlamak suretiyle asırlar boyu devam edecek ve halen devam etmekte olan ayrılıkçı hareketlerin değirmenine su taşınmıştır.

Bugün dahi Şiiler, Sünnilerin, Suniler Şiilerin ibadethanelerini bombalamaya varacak kadar birbirlerine nefret ve kin duyuyorsa, bu büyük kopuşu anlamak için, Kerbela ve müteakip hadiselerle ilişkin rivayetleri tarafsız bakış açısıyla tekrar tekrar gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Abdullah b. Zübeyr Muhalefeti ve İşkence

Yezid b. Muaviye'nin hilafete geçmesi ile birlikte, Abdullah b. Zübeyr Yezid'e karşı muhalefeti güçlendirmiş, Kerbelâ hadisesi ile birlikte bu hareketin lideri olmuştur. Yezid, onu orta-

⁸⁴ Ubeydullah'ın kesik başını gören Muhtar es-Sakafi, Hz. Hüseyin'in başı getirildiğinde Ubeydullah'ın yaptığı seremoninin aynısını tekrar ettiği rivayet edilmektedir. İbn Abdi Rabbih, *İkdu'l-Ferîd*, IV, 404. Geniş bilgi için bkz. Yüksel, s.149.

⁸⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut, ty., s.491.

⁸⁶ Yâkübî, Ubeydullah'ın başı Medine'ye ulaştığında Haşimoğulları mensubu kadınların sevinç çığlıkları attıklarını belirtmektedir. Yâkübî, II, 259.

⁸⁷ İbn Kesîr, VIII, 286.

⁸⁸ Adnan Demircan İktidar mücadelesi isimli eserinde Ubeydullah'ın başı Kufe'ye getirildiğinde ince bir yılanın burnundan girip ağzından çıktığına ilişkin rivayetlerin tahlilinde, diğer kesik başlar arasında yılanın Ubeydullah'ın kafasını seçmesini taaccüple karşıladığını ima etmiş, dolayısıyla bu rivayetlerin abartılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 1996, s.325. Bir birinden farklı bir çok rivayet bir arada değerlendirildiğinde yazarın bu tespitinde hiç de haksız olmadığı görülmektedir. Farklı rivayetlerin tahlili için bkz. Yüksel, s.149.

dan kaldırmak için Abdullah'a düşman olan kardeşi⁸⁹ Amr b. Zübeyr komutasında bir ordu göndermişti. Ancak, Amr, Abdullah'ın ani baskınıyla yenilmiş ve kardeşin eline esir düşmüştür.⁹⁰ Amr b. Zübeyr'in de bulunduğu Emevi birliklerinin mağlubiyeti sonrası esirlerin hapsedilmesi amacıyla *Ârim* ismiyle bir hapisane inşa edildiği rivayet edilmekle birlikte bu hapishanenin daha önceden inşa edildiği bilinmektedir. Savaş sonrası Abdullah aralarında kardeşi Amr'ın da bulunduğu kalabalık bir grubu *Ârim*'e hapsedmiş ve Amr burada vefat etmiştir.⁹¹ Kaynaklardaki rivayete göre 2,5 metre karelik küçük hücreleri bulunan hapishanenin her bir hücresine zaman zaman sayıları 15-20 yi bulan mahkumların doldurulması bu hapishanenin daha ziyade insanların ölüme terk edildiği mekan olduğunu göstermektedir. Zaten buraya kapatılan bir çok kişinin sağ çıkamadığı görülmektedir. Müberred, *Ârim* hapishanesinin dehşet verici ve karanlık bir mekan olduğundan bahsetmektedir.⁹² Ayrıca Taberî'nin aktardıklarına göre *Ârim*'de mahkumlara uygulanan muamelenin son derece sert olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah b. Zübeyr, kardeşi Amr ve diğer esirleri hapse attıktan sonra onları gardiyanlara sırtlarından ve omuzlarından irin akana kadar dövdürmüş, sonra el ve ayaklarından prangalı oldukları için hareket edemeyen bu mahkumlar üzerine hamam böcekleri salarak vücutlarını sokturup, etlerini oydurmuştur. Kendilerine su verilmeyen mahkumlar bir süre sonra susuzluktan ölmüştür.⁹³ Her ne kadar bu tasvirler dönemin siyasi tarafları arasındaki olayların etkisi ile abartılı bilgilendirmelerin bir ürünü olduğu düşünülse de, söz konusu hapishanenin yaşam koşullarına uygun olmadığı

⁸⁹ Kardeşler arasındaki düşmanlığın sebebi hakkında tarihi kaynaklarda herhangi bir rivayet yoktur. İrfan Aycan, *Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr*, *A.Ü.İ.F.Dergisi*, c. XLI, Ankara, 2000, s.108.

⁹⁰ Taberî, IV, 53 vd.

⁹¹ Belâzûrî, *Ensâb*, IV, 314. Abdullah'ın, kardeşi Amr tarafından daha önce zulme uğrayan kimselere ondan intikamlarını alabilecekleri yönünde izin verildiği rivayet edilmektedir. Amr hapiste kaldığı süre içerisinde bu kişiler tarafından ölünceye kadar işkenceye tabi tutulmuştur. Öldükten sonra da Abdullah b. Zübeyr kardeşinin cesedini asmak istemiş ancak halk buna karşı çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. Aycan, *Abdullah b. Zübeyr*, s.109.

⁹² Müberred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, thk. İbrahim Ves, Kahire, 1956, III, 204.

⁹³ Taberî, V, 347; İsfehânî, *el-Eğânî*, XIII, 37-38.

ve mahkumların işkenceye maruz kaldığı sonucuna varılmaktadır.

Kardeşini hapisanede ölüme terk eden Abdullah b. Zübeyr, H. 72/692 yılında Mekke'ye taarruza geçen Haccac'a karşı savunmaya geçmiş, ancak süre uzadıkça şehirde açlık baş göstermiş, açlıktan ölmek üzere olan Abdullah taraftarları şehre mancınıklarla atılan köpek leşini yemek zorunda kalmışlardır. Daha sonra öldürülen Abdullah'ın kafası kesilip Şam'a gönderilirken, vücudu bir süre darağacında asılı kalmış, daha sonra annesi Esmâ bint Ebû Bekir'in ricası ile defnedilebilmiştir.⁹⁴

Vali Haccac b. Yusuf ve İşkence

75-95/694-708 tarihleri arasında Irak bölgesi valiliği yapan Haccac b. Yusuf (öl.95/708) dönemini ayrı bir başlık altında ele alma ihtiyacı, işkenceye dair sayısız rivayetlerin bu dönemde yoğunlaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Haccac'ın valiliği öncesi Irak bölgesi iktidara karşı isyanın ve anarşinin nerede ise merkezi haline gelmiş, uzun süreli sükuneti temin imkansızlaşmıştı. Haccac valiliğe atanır atanmaz, anarşiyi ortadan kaldırmanın tek yolunun son derece katı ve acımasız bir siyaset izlemekten geçtiğini düşünmüş olacak ki, ülke istikrarına giden her yolu mubah görmüş, her türlü işkence ve hürriyeti kısıtlayıcı cezalara baş vurma yoluna gitmiştir. Sonunda iktidar düşmanlarını sindirmiş ve onlara göz açtırmamıştır.

Vali Küfe'ye geldiğinde ilk olarak şehrin merkez camiinde halkı toplayarak onlara yaptığı konuşmanın tamamı nerede ise, tehdit ve hakaret ifadeleri içermekteydi. "... *ben kelle uçurmakta gayet ustayım...asiler... köle karı çocukları...fahişe çocukları..., elime düşecek adamın vay haline...,bu kılıç kınına girmeyecek..., baş kaldıranın başını uçuracağım...*"⁹⁵ gibi sözler hem Müslüman toplum içerisindeki çatışmanın,

⁹⁴ Taberî, IV, 195 vd.; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avâm" md. **DİA.**, İstanbul 1988, I, 146.

⁹⁵ Haccac'ın Küfe'ye geldiğinde halka yaptığı konuşma tamamı için bkz. Belâzûrî, **Ensâb**, VII, 273 vd.

hem de bunlara karşı alınan önlemlerin boyutunu ortaya koymaktadır.

Hemen bu konuşmayı müteakip mescitte bulunan Umeyr b. Dabi'nin, Hz. Osman'ın cesedi üzerine çıkıp onu tekmeleyerek kaburga kemiklerini kırdığı gerekçesiyle ileri yaşına rağmen kellesi uçurulmuştur..⁹⁶

Valilik görevine getirildiği dönemde mevcut hapisaneleri yeterli görmeyen Haccâc yeni hapisaneler açmıştır. Bu hapisanelerden biri zaman zaman Haccac hapisanesi olarak da bilinen *ed-Dîmas* (الديماس) isimli hapisanedir. Vasıt'ın batı yakasında inşa edilen bu hapisanenin etrafında saray, cuma mescidi ve dükkanlar bulunmaktaydı.⁹⁷ Hapishaneye *Dîmas* isminin verilmesinin nedeni yarından fazla kısmının yer altına inşa edilmiş olmasıdır. Zira, *Dîmas* lugatta yer altına kazılan derin kuyu anlamına gelmektedir.⁹⁸ Hapishane sadece bir kişinin oturabileceği kadar daracık odalar⁹⁹ yanında dehliz ve bir çok mahkumun bir arada kaldığı büyük koğuşlardan oluşmaktaydı.¹⁰⁰ Hapishanede ana binaya bitişik geniş ve üstü açık bir alan bulunmaktaydı. Haccac mahkumları gündüz tek kişilik koğuşlara hapsedip geceleri bu açık alanda toplamaktaydı. Yazın sıcak, kışın soğuk ve yağışa karşı korunaksız bu alan hava almak ve volta atmak için değil adeta işkence amaçlı kullanılmaktaydı.¹⁰¹ Haccac'ın vefatında bu hapisanede bulunan mahkum sayısının 50.000 erkek ve 20.000 kadına ulaştığı rivayet edilmektedir.¹⁰² Bir başka rivayette 30.000 kadın bulunup bunlardan 16.000'ninin çıplak olduğu,¹⁰³ üçüncü rivayette ise toplam 33.000 mahkumun bulunduğu

⁹⁶ Komisyon, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, İst., 1989, II, 350.

⁹⁷ Bu bilgilerden diğer bir çok şehirde olduğu gibi hapisane Daru'l-İmâra/hükümet konağı içerisinde yer almaktaydı. Eslem b. Sehl Bahşel, *Târîh-u Vâsıt*, Bağdat, 1967, s.84.

⁹⁸ *dms* (دمس) kökünden türeyen *ed-Dîmâs* ışık ve rüzgar almayan yer altındaki karanlık mekanlar için kullanılmaktadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, *dms md.*, VI, 88.

⁹⁹ Tenuhî, *el-Ferec*, I, 260-261.

¹⁰⁰ Mes'udî, III, 379.

¹⁰¹ Müberred, III, 369; Mes'udî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah Sadık, Kahire, 1938, III, 275.

¹⁰² Müellifi Meçhul, *el-'Uyûn vel-Hadâik fî Ahbâri'l-Hakâik*, Bağdat, t.y., III, 10.

¹⁰³ Mes'udî, *Murûc*, III, 375.

ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Her ne kadar sayılar arasında farklılık varsa da sonuç olarak bu hapishanenin geniş bir alan üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır. Haccac'ın bu hapishanedeki mahkumları aç aslanların önüne attırıp parçalattığı rivayet edilmektedir.¹⁰⁵

Haccac'la özdeşleştirilen *Dimas* hapishanesinin fiziki koşulları nedeni ile mahkumlar tek ve uzunca bir zincirle birbirlerine bağlı olarak sadece oturabilecekleri kadar bir alanda hem namaz kılmakta, hem yemek yemekte ve hem de büyük ve küçük abdest ihtiyacını gidermekteydi.¹⁰⁶ İbrahim et-Teymî'den gelen bu rivayetin aksine yine aynı ravi, akrabalarından abdest almak için hapishaneye su getirmesini istediğini, abdest aldıktan sonra dört rekat namaz kıldığını rivayet etmektedir.¹⁰⁷ Birbiriyle tezat teşkil eden aynı kişiye ait bu rivayetleri karşılaştırdığımızda ya ravinin mübalağa yaptığı, ya da âvamdan olan mahkumlara karşı farklı, seçkin sınıfa karşı farklı muamelenin varlığı gibi bir sonuca ulaşmak durumundayız. et-Teymî'nin hapse atılış gerekçesini bir kişinin kendisini Haricilikle itham edilmesi olarak göstermesi,¹⁰⁸ onun Emevî karşıtı Harici grup içerisinde yer aldığını ortaya koymaktadır ki, bu yönüyle bakıldığında hapishanelerin ve mahkumların durumuna dair yandaşlarını ajite edecek anlatımlarda bulunması söz konusu olabilir.

Haccac'ın yaptırdığı diğer bir hapishane ise, Basra ve Kûfe arasındaki *la'l'a* (لعلى) ismiyle bilinen hapishanedir.¹⁰⁹ Hapishane bu ismi muhtemelen kelime anlamından kaynaklanan “açlıktan yanıp yıkılmak, kemik vs. kırmak, bir şeyden gözlerin sıkılıp üzülmesi” gibi mahkumlara uygulanan işkence yöntemlerinden almıştır.¹¹⁰

Haccac, Basra'da ise, şehir sarayının hemen bitişiğine bir hapishane yaptırmış ve buraya Abdurrahman b. Eş'as ayak-

¹⁰⁴ İbn Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, V, 46.

¹⁰⁵ Bezre, *el-Esr ve's-Sicn fi's-Şiri'l-Arabî*, Beyrut, 1985, s.104.

¹⁰⁶ Tenûhî, *el-Ferec*, I, 260.

¹⁰⁷ Tenûhî, *el-Ferec*, I, 262.

¹⁰⁸ Tenûhî, *el-Ferec*, I, 160.

¹⁰⁹ İsfehânî, *el-Eğâni*, XI, 136.

¹¹⁰ Bezre, s.104.

lanmasına katılanları hapsedmişti.¹¹¹ Sürekli hırsızlık ve haramilik yapan Cuhder el-'Ukalî isimli şahsın farklı hapisanelere konması ve onun hapis hayatına dair söylediği şiirler Haccac'ın başka hapisaneler de yaptırdığını göstermektedir. Hırsızların alıkonulduğu, son derece korunaklı ve bir çok gardiyanın görev yaptığı Yemâme yakınlarındaki *Sicnu'd-Duvvâr*,¹¹² Küfe'de korunaklı ve dayanıklı anlamlarına gelen ve mahkumları korkutacak kadar tehlikeli bir bölgede kurulan *Kûfân* hapisanesi bunlardandır.¹¹³ Özellikle hırsızların kaldığı hapisanedeki yaşam koşullarını anlatan şair, buraya ziyaretçi kabul edilmediğinden, mahkumların *el-miktara* ismiyle ağaçtan ayak bileklerine girecek şekilde yapılmış prangalara bağlandığından, bu prangaların acı ve ızdırap verdiğinden bahsetmektedir.¹¹⁴

Haccac'ın Sicistan'da yaptırdığı hapisane şiirlerdeki tasvirlerle göre bir kale hapisanesi idi. Yüksek bir bölgede kale içerisine yapılan bu hapisanedeki mahkumlar kalın duvarlarda açılmış olan kare şeklindeki dar pencerelerden gökyüzü dışında hiçbir yeri görememekteydi.¹¹⁵ Taberi'nin yer verdiği rivayete göre Haccac'ın Hemedan sahibu's-şurtasına bazı kişileri bu bölgedeki hapisaneye göndermesi hususunda verdiği direktif her şehirde olduğu gibi burada da bir hapisanenin mevcudiyetini ortaya koymakla birlikte¹¹⁶ bu hapisanenin hangi vali döneminde inşa edildiğine dair net bir bilgi içermektedir.

Bu gün olduğu gibi tarihte de ideolojik, siyasi, sosyal ayrışmaların ve gerilimlerin tarafları, anlatımlarında rakibini umumun nezdinde küçük düşürmek ve kendi haklılığını ispat etmek amacıyla aşırıya kaçan yorumlara yer vermişlerdir. Bu yönü ile bakıldığında rivayetlere ihtiyatla yaklaşmakla birlikte, Haccac döneminin valilik yaptığı bölgenin özel şartları ve onun idari felsefesi ile bir arada değerlendirildiğinde mahkumlara ve

¹¹¹ Belâzûrî, *Fütûh*, s.402.

¹¹² Müberred, I, 159; Tenûhî, *el-Ferec*, V, 31.

¹¹³ Yâkût, II, 489.

¹¹⁴ Müberred, I,159.

¹¹⁵ İsfehânî, *el-Eğâni*, X, 106.

¹¹⁶ Taberî, 294.

suçlulara karşı takınılan tavır açısından çok parlak bir dönem yaşanmadığı görülecektir.

Mes'udî, Haccac'ın 50.000 erkek 30.000 kadın mahkumu yarı çıplak bir halde aynı koşullara hapsedtiğini nakletmektedir. Çatısız, üstü açık alanlarda kalan bu mahkumlar kışın soğuktan donma, yazın sıcaktan yanmayla yüz yüze kalmıştır. Birgün atı ile teftişe çıkan Haccac hapishane yakınlarından geçerken mahkumların çığlıklarını duymuş ve “*nedir bu ses?*” diye etrafındakilere sorduğunda, “*mahkumların feryadı*” cevabını almıştır. Aldığı bu cevap karşısında sinirlenen Haccac Mahkumların yanına giderek “*Alçaldıkça alçalın. Bana birşey söylemeyin.*”¹¹⁷ şeklinde Müminün suresinden ayet okuyarak, onların durumunu cehenneme düşmüş günahkarlara benzetmiş ve azarlamıştır.¹¹⁸ 120.000 kişinin hapishanede öldüğü de rivayet edilmektedir ki,¹¹⁹ bu olayın gerçekleştiği hapishanenin Haccac'ın Vasıt'da inşa ettiği *Dimas* hapishanesi olduğu anlaşılmaktadır. *Dimas* hapishanesi anlatılırken daha önce değinildiği gibi mahkum sayıları arasındaki farklı rivayetler olayın aktarımında abartı olduğu izlenimi doğurmaktadır. Ayrıca, bütün hapishanelerde de kadınlarla erkeklerin sürekli bir arada tutulduğu gibi bir yargıya ulaşma imkanı yoktur. Daha önce de Kûfe'de kadınlar ve çocuklar için özel bir hapishane inşa edildiği, ayrıca bazı hapishanelerde koşullar tahsis edildiği bilinmektedir.¹²⁰ Rivayetdeki muhtevaya dair abartı ihtimaline rağmen bu rivayetin tamamen reddini gerekli kılan bir sonuca ulaşmak da mümkün değildir.

Haccac son derece dar olan hücreye attırdığı mahkumların her ikisini ellerinden ve ayaklarından tek bir prangaya vurdurmaktaydı.¹²¹ Mahkumlara susadıklarında tuz ve kül karı-

¹¹⁷ Kur'an, Müminün, 23/108.

¹¹⁸ Kur'anda tartısı (sevabı) hafif gelenlerin ateşe atılacağı, Allah'ı Teâlâ'nın günahkarların zalimliklerine itiraflarına rağmen yaptıklarının bedelini olarak cezalarını çekmek zorunda olduklarını belirten Kur'an-i ifade (bkz. Kur'an, Müminün, 23/101-108.), Haccac tarafından yaptıklarına dini bir motif kazandırmak amacıyla olacak ki mahkumlar için kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. el-Mes'udî, *Murûc*, III, 175.

¹¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmi fi't-Târih*, Beyrut, 1965 IV, 529; Yakût, V, 349.

¹²⁰ Taberî, VI, 128; Dineverî, s.297.

¹²¹ İbn Ebu'd-Dünya, *el-Ferec Ba'de Şidde*, s.83.

şımlı su verilmekteydi.¹²² Yiyecekleri ise daha ziyade külle karıştırılmış arpa unu idi. Bazen eşraftan veya üst düzey bürokratlardan oluşan mahkumlara istedikleri yiyecekler dışardan taşındığı ve ayrıcalıklı davranıldığı göze çarpmaktadır. Hatta bu tür özel ilgiyle beslenen mahkumlardan bazılarının rahatlıktan ve yediği gıdalardan kilo aldığı da rivayetler arasında yer almaktadır.¹²³

İşkence konusunda yeni teknikler geliştiren Haccac, mahkumu dört gardiyana tutturarak mızrağı göğsünden saplamakta, karnına geçen mızrağı kanıttırarak iç organlarını tahrip ettikten sonra çekip çıkarmakta ve arkasından işkenceye maruz kalan kişiden siyah kan boşalmaktaydı.¹²⁴ Ziyâd b. Ebîh döneminde işkence evi olarak kurulan ve *Dâru'l-İstihrac* olarak isimlendirilen işkence odalarının Haccac döneminde daha faal bir hal aldığı görülmektedir. Burada özellikle rüşvet alan veya topladığı vergiyi eksik gösterip yolsuzluk yapan devlet memurlarına işkence yapılarak suçları itiraf ettirilmekteydi. Polis karakollarında sahibu'ş-şurta (Emniyet Amiri) denetimindeki işkence merkezlerinde işkenceyi yapanlar valinin ve emniyet müdürünün talimatı ile hareket eden polislerdi. Bu görevlilere sâhibu'l-azâb¹²⁵ veya sâhibu'l- istihrac¹²⁶ ismi verilmekteydi. Aslında sahibu'l-azâb'lar daha ziyade infaz görevi yapmaktaydılar, ancak bu dönemde infaz memuru ile sorgu memurlarını birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Siyasi konularda suçluları itirafa zorlamak ve gerekli bilgileri almakta sahibu'l-azâb uzmanlaşmıştı. Sorgu da sonuç olabilecekleri işkence aletlerini kullanmakta, tahammül ve dirayetleriyle suçluyu pes ettirmekteydiler.¹²⁷ Sorgu esnasında kan alıcılar, başları kazımak için berberler vs. bazı uzmanların yardımına baş vurulmaktaydı.¹²⁸ Sahibu'l- İstihrac isimli görevliler de aynı görevi yapmakla birlikte onlar daha profesyonel emniyet görevlileri arasından seçilmekte idi. Vergi kaçakçılığı, yolsuzluk

¹²² Mes'udî, *et-Tenbîh*, s.275.

¹²³ Taberî, VI, 448; Cahız, *el-Beyân*, I, 377.

¹²⁴ Dineverî, s.376; Tenûhi, *el-Ferec*, I, 400.

¹²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, H. F. Amedroz, Oxford, 1920, I, 81. Sahibu'l-azâb, acı (azap), işkence sahibi anlamındadır.

¹²⁶ İstihrac kelimesi, beyan edilmemiş özel malların ortaya çıkartılması için kullanılmıştır.

¹²⁷ Beyhâki, *el-Mehasin ve'l-Mesâvi*, Beyrut, 1970, s.148.

¹²⁸ İsfehânî, *el-Eğânî*, XVIII, 349.

yapanlar, rüşvet alanlar, yani mali konulara ilişkin devlete karşı suç işleyenlerin sorgusunu özellikle bunlar yapmaktaydı. Dolayısıyla sahibu'l-istihracın hem güvenlik hem de mali konulara ilişkin yeterli donanımına sahip olması gerekmektedir. İlk olarak Ziyâd b. Ebîh tarafından kullanıldığı bilinen bu birlikler hem yolsuzluğa karışanları tespit eder, hem de onlara gereken cezayı bizzat kendileri uygularlardı.¹²⁹ Irak valisi Ubeydullâh b. Ziyâd, yardımcılarının yapmış oldukları yolsuzluklar bu görevliler tarafından tespit etmiş, mallarını müsadere ettirerek 200.000 dirhemi yeniden devlet hazinesine kazandırmıştır.¹³⁰ Haccac, mevâliden bir kişiye mal beyanında bulunmasını istemiş o ise bu teklifi reddetmişti. Daha sonra sahibu'l-istihrac tespit ettiği meblağı o kişiden alarak, Haccac'ın emriyle ölene kadar ona işkence etmiştir.¹³¹ Yine ehl-i zimmeden bir kişinin vergi vermemek maksadıyla malını sakladığını öğrenen Haccac, sahibu'l-istihraca yeri bildirene kadar bu kişiye işkence etmesini söylemiştir. Bunun kendisi için hangi sonuçları doğuracağını anlayan suçlu, malı sakladığı yerden çıkartıp vermiş ayrıca, bir hafta içerisinde 5.000 dirhem taahhüt ederek işkenceden kurtulmuştur.¹³²

Sahibu'l-azab, özellikle de sahibu'l-istihrac suçun mahiyetine ve suçlunun dayanıklılığına göre farklı işkence teknikleri uygulamaktaydı. En hafifi falakaya yatırılarak ellere ve ayaklara sopa vurmaya başlayan işkence idi. Bu bazen, psikolojik baskı oluşturmak maksadıyla eşek üzerine bindirip sokak sokak dolaştırmak¹³³, bazen de iki saz demeti arasına sıkıştırmak ve akabinde oluşan yaralara tuz ve sirke basmaya kadar uzanmaktaydı.¹³⁴

İbn Eş'as ayaklanmasında rol alan ve yakalanarak işkence evine getirilen Feyrûz isimli şahıs sahibu'l azâb tarafından önce demir dişli Fars kamışı ismiyle bilinen işkence aletine sıkıca bağlanmış, daha sonra vücudu delik deşik olana kadar sürük-

¹²⁹ İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 55.

¹³⁰ İbn Kuteybe, *Meârif*, s.436.

¹³¹ İbn Kuteybe, *Meârif*, s.337.

¹³² İbn Abdi Rabbih, V, 311.

¹³³ İbn Abdi Rabbih, *İkdü'l-Ferid*, V, 311.

¹³⁴ İbn Kuteybe, *Meârif*, s.337. Sahibu'l-Azâb ve Sahibu'l-İstihrac hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz *Şurta Teşkilatı*, s.195-198.

lenmiş, yaralar üzerine tuz ve sirke dökülmüştür.¹³⁵ Mahkumlara duyma yetisini ortadan kaldıran *mesma'ân* (المسمعان) ve hayvanların boynuna takılan amudu andıran *Zemmâre* (زمارة) ismiyle bilinen prangalar takılarak onların hem kaçıışı engellenmekte hem de acı ve ızdırap çekmeleri sağlanmaktaydı.¹³⁶

İşkence hususunda son derece deneyimli Haccac'ın en meşhur özel sâhibu'l-azâblarından biri *Ma'd*, diğeri ise, Muhammed b. Münteşir ismindeki kişilerdi.¹³⁷ Sürekli yanında taşıdığı ve yakalanan Haricilerin başını vurdurduğu celladı ise *Berrâs* ismiyle bilinmekteydi.¹³⁸ Haccac bazen bu görevi yardımcılarına bırakmaz bizzat kendisi yerine getirirdi.¹³⁹

Sahibu'l-Azâb ve sahibu'l- istihrâc isimli sorgu ve infaz memurları ileriki dönemlerde de bu görevlerini halife ve valinin izlediği siyasete bağlı olarak sert veya yumuşak bir şekilde sürdürmüşlerdir. İslâm hukukçuları ise, teorik olarak sorgu esnasında işkencenin meşruluğu konusunu uzun uzadıya tartışmışlardır.¹⁴⁰

Haccac, mahkumların hapis sürelerini kendinden önceki dönemde olduğu gibi sınırlandırmamış, suçun mahiyetine göre süre bir kaç ay veya yıldan, müebbet hapse kadar uzanmıştır.¹⁴¹ Genellikle halife ve vali değişiklikleri sonunda karşılaşılan genel af¹⁴² veya halife ve valilerin inhisarı ile talep üzerine gerçekleşen özel af sayesinde¹⁴³ mahkumlar hürriyetlerine kavuşmaktaydı. Örneğin, Süleyman b. Abdülmelik hilafete geldiğinde Haccac'ın hapsettiği 80.000 mahkuma af çıkartarak tahliye etmiştir.¹⁴⁴ Bunun dışında *Dimas* başta olmak üzere, özellikle kale hapisaneleri ne kadar korunaklı olursa olsun mahkumların kaçışına engel olamamıştır.. Örneğin, Haccac tara-

¹³⁵ Taberî, VI, 380.

¹³⁶ Yâkût, *M'ucem*, IX, 170.

¹³⁷ Tenûhi, *el-Ferec*, I, 136.

¹³⁸ Müellifi Meçhûl, *el-Uyûn*, III, 16.

¹³⁹ Örneğin Muhammed b. S'ad b. Ebi Vakkas'ı sopayla kafasından kanlar boşalncaya kadar dövmüştür. Taberî, VI, 379.

¹⁴⁰ İslam hukukunda sorgu ve itirafa zorlama amaçlı işkencenin meşruluğu konusunda geniş bilgi için bkz. Dağcı, "İşkence" *md.* XXIII, 430 vd.

¹⁴¹ Mes'udî, *Murûc*, III, 357; İbn Kuteybe, *el-Me'arîf*, s.339.

¹⁴² Tenûhi, *el-Ferec*, I, 160.

¹⁴³ İbn 'Umrân., II, 382.

¹⁴⁴ Müberred, *el-Kamil*, II, 97.

findan hapsedilen Yezid b. Mühelleb ve kardeşleri, gardiyanlara ziyafet verip, içki içirerek onların sarhoş olmasını sağlamış ve gardiyan kıyafeti giyerek hapisshaneden kaçmışlardır.¹⁴⁵

Haccac dönemi Küfe'de bir takım suçlara verilen cezalar kaynaklarda şu şekilde aktarılmaktadır:

"Borcunu zamanında ödeyemeyenler hapsedilirdi. Herhangi bir evin duvarını delerek girip soygun yapanların karnına matkap saplanır ve sırtından çıkana kadar delinirdi. Mezar kazıcılar ise, diri diri kazdıklara mezara gömülürdü. Silah veya kesici bir aletle kavga edenlerin eli kesilirdi. Kendi kabilesinden herhangi birinin evini yakan canlı canlı yakılırdı. Hırsızlık şüphesiyle gelen şahsa 300 kırbaç vurulurdu."¹⁴⁶

Haccac döneminde işkence sadece isyancılara karşı uygulanmamış, devlet bütçesini zarara uğratacak yolsuzluk ve usulsüzlüklere karışanlar, hırsızlık yapanlar vs. en az otoriteye başkaldıranlar kadar cezalandırılmıştır. Objektif bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde hiçbir gerekçenin meşrulaştıramayacağı işkencenin, her halükarda içerisinde bulunduğu tarihsel süreç, siyasi ve coğrafi şartlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bugün dünyanın en gelişmiş demokratik ülkelerinde dahi işkencenin hala toplumların çözmesi gereken öncelikli sorunları arasındaki yerini koruduğu düşünülürse, Arap kavmiyetçiliği ile temayüz etmiş, hilafeti saltanata dönüştüren ve iktidarda kaldıkları dönemde sürekli iç karışıklıklarla boğuşan Emevî valisinin mahkumlara uyguladığı işkenceleri daha sağlıklı değerlendirme şansını yakalamış oluruz.

Velid b. Abdülmelik, Benî Haşim'in bir kolu olan Abbas oğullarına karşı hilafete namzet oldukları düşüncesi ile işkence yaptırmış, Ali b. Abdullah'ı sokak ortasında sopayla dövdürmüş ve ağır hakarete maruz bırakmıştır.¹⁴⁷ Yine Abbasi propagandasının hız kazandığı esnada Emevîlerin Horasan Valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî, davetçileri yakalatarak elleri ve ayaklarını kestirmiş, sonra da onları çarmıha gerdirmiştir. Bu

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, , *el-Me'arîf*, s.400; Taberî, *et-Târîh*, VI, 448.

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 41; İbn Abdi Rabbih, *İkdu'l-Ferid*, III, 7.

¹⁴⁷ Müellifi Meçhul, *Ahbâr'u't-Devleti'l-Abbasiyye*, s.138-139.

tür işkencelerin Horasan valisi tarafından bir defaya mahsus uygulanmayıp farklı zamanlarda tekrar ettiği nakledilmektedir.¹⁴⁸

Halife Velid, (86-96/705-715) vilayetlerdeki yöneticilerine haber göndererek, muhaliflerin veya toplum ahlakına aykırı davranışlar sergileyenleri tutuklanıp hapsedilmesini emretmiştir. Örneğin, Medine valisi Ebû Bekr Muhammed b. Amr b. Hazm'a kadınlara karşı ahlaksız tavırlar sergileyen bir kişiyi cezalandırıp hapse atmasını emretmiştir. Vali bu emir üzerine suçluya yüz sopa vurdurmuş, başından aşağı zeytin yağı dökülerek bir işkence aleti olan keçi kılından yapılmış *bels* üzerine bağlanmış, daha sonra ise çıplak bir vaziyette taşınarak Dehlek دهلك adasına¹⁴⁹ sürmüştü ve orada hapsedilmiştir.¹⁵⁰ Şairin şu mısraları adanın coğrafi koşullarını ve orada bir hapishanenin varlığını ortaya koymaktadır.

Beldeler içinde en kötüsü Dehlek'tir

Orada her kişinin sonu helak olmaktadır.

Sana delil olarak adanın cehennem sıcağı

Ve sahip olduğu hapishane yeter.¹⁵¹

Kısa süre sonra iktidarı kaybedecek olan Emevi taraftarları, yaptıkları işkence ve şiddetin fazlası ile kendilerine geri döndüğüne şahit olacaklardır. Örneğin, Hz. Hüseyin ve torunu

¹⁴⁸ Taberî, VII, 107.

¹⁴⁹ Emevî ve Abbasi halifeleri, iktidar muhaliflerini, sürekli bozgunculuk yapanları, bazı şüphelileri bu adaya sürgüne gönderdiği ve burada Emeviler döneminde hapishane inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yakût el-Hamevî, adanın Kızıl Deniz üzerinde Habeşistan ile Yemen arasında bir bölgede bulunduğu ve son derece sıcak ve kayalık arazilerden oluştuğundan bahsetmektedir. (Yakût, *M'ucem*, II, 492.) İbn Hallikan, bu bilgileri doğrular benzer ifadelerle yer vermektedir. (İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, thk. İhsan Derviş, Beyrut, ty., VI, 300.) Ada sakinleri konusunda ise tarihçiler ihtilaf etmişlerdir. Yâkübî, bu adanın Necaşilere, (Yâkübî, *Mu'cem*, Beyrut, 1995, s.43) Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, ehl-i şirke, en-Nüveyrî Habeşli Müslümanlara (Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fununu'l-Edeb*, Kahire, 1984, I, 244), ait bir ada olduğunu ifade etmektedirler. Ancak, adada Emevîlere ait bir hapishanenin mevcut olduğu düşünüldüğünde, ada yönetiminin Müslümanların idaresinde olduğu ağırlık kazanmaktadır.

¹⁵⁰ İsfehânî, *el-Eğâni*, IV, 44.

¹⁵¹ Yakût, *M'ucem*, II, 492.

Zeyd b. Ali'nin Kerbela'da öldürülmelerine misilleme olarak kılıçtan geçirileceklerdir.¹⁵²

Emevî hilafetinin çöküşü ile birlikte, işkence bütün hızı ile artarak varlığını devam ettirmiştir. İntikam parolasıyla hareket eden Abbas Oğullarının işkencesinden, kaçan, gizlenen ve emzikli çocuklar dışında, hiç kimse kurtulamamıştır.¹⁵³ Emevîler'in kontrolündeki Şam'a girdiğinde Abdullah b. Ali'nin üç saat süreyle katliama ve yağmaya izin verdiği, bu süre içerisinde 50.000 kişinin öldürüldüğü rivayet edilmektedir.¹⁵⁴ Musul'u ele geçiren Ebu'l Abbas'ın kardeşi Yahya b. Muhammed ise, rivayetler farklı olmakla birlikte 10. 000 ile 30.000 arasında Emevî taraftarını öldürmüştür.¹⁵⁵ Her vilayette olduğu gibi Basra'da da Süleyman b. Ali Beni Ümeyye'den bir grubu yakalamış, onları sokak aralarında ayaklarından sürükleyerek işkenceyle öldürmüş, rivayete göre köpeklerin yemesi için sokaklara terk etmiştir.¹⁵⁶

Son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed (hl.127-132/744-749) öldürülüp başı Ebu'l-Abbas'a getirildiğinde o, şükür secdesine kapanmış ve şöyle demiştir: "Allah'a şükür, artık ölsem de gam yemem, bizden geçmişte öldürülenlere karşılık, Ümeyyeoğullarından 200 kişiyi kendi ellerimle öldürdüm. Hişam'ı amca oğlum Zeyd b. Ali'nin yerine yaktım. Mervan'ı da kardeşim İbrahim'e karşılık öldürdüm."¹⁵⁷

Kaynaklardaki rivayetlere göre bu işkence sadece yaşayanlarla sınırlı kalmamış mezarlar kazdırılarak çıkartılan cesetler, sopayla vurulmuş, direklere asılmış, sonrada yakılarak külleri havaya savrulmuştur. Ömer b. Abdülaziz dışındaki tüm halifelerin kemikleri bir araya toplanarak yakılmıştır.¹⁵⁸

Öç alma ve işkence duygusunun bu denli depreşmesinde, sadece Emevî hilafeti dönemindeki olayların değil, Uhud sava-

¹⁵² Yâkubî, II, 355.

¹⁵³ İbnü'l-Esir, V, 430.

¹⁵⁴ Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, (Havâdis ve'l-Vefeyât) thk.. Ömer Abdusselam, Beyrut, 1988, s.338-339.

¹⁵⁵ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 281.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esir, V, 431.

¹⁵⁷ Mes'udî, *Mürûc*, III, 271.

¹⁵⁸ İbn A'sem, *el-Fütûh*, Beyrut, 1986, IV, 368.

şında şehit edilen Haşimoğulları sülalesinden Hz. Hamza'nın Ümeyyeoğulları tarafından öldürülmüş olması dahi gündeme gelmiştir.¹⁵⁹ Dolayısıyla, Emevî dönemi içerisindeki bütün taraflar arasında işkence ve şiddetin derecesine, uygulama yöntemlerine göre bir grubu doğrudan haklı, haksız, zalim ya da mazlum ayrımına tabi tutmak bizi sağlıklı bir sonuca ulaştırmayacaktır.

Mahkumlara Uygulanan İşkence Yöntemleri

Mahkumlara uygulanan işkenceyi iki grupta değerlendirmek gerekmektedir. *Birincisi*: Mevcut hapisane koşulları içerisinde bütün mahkumlara uygulanan işkence *İkincisi*: İtirafa zorlamak amacıyla yapılan işkence. İsyancılara suçlarını itiraf ettirmek, yandaşlarını ifşaya zorlamak, göz dağı vermek, üst düzey bürokrat veya vergi memuru olarak çalışırken devlet malını gizlice zimmetine geçirenleri ortaya çıkarmak maksadıyla özel görevliler şüphelileri sorguya alınmakta ve işkence etmekteydi.

Bu tür sorgulamalarda mahkumun kalbine korku salmak için hem psikolojik, hem de bedeni cezalandırma yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Azarlama, küfür gibi tehdit ve aşağılayıcı ifadeler kullanılmak suretiyle psikolojik olarak mahkum yıpratılarak benliği tahrip edilmektedir. Fiziki olarak ise, en hassas bölgeleri seçilerek dövülen tutuklu bazen acılara dayanamayıp ölmekte veya işkence sonrası bazı uzuvlarını kullanamaz hale gelmekteydi. Tutukluya uygulanan işkence yöntemlerinden bazıları şunlardır:

1- Sopa vurmak veya Şamarlamak: (Celd-Saf ')

En hafif cezalandırma yöntemi olan sopa atma, değnek (Mıkra'a),¹⁶⁰ kırbaç, takunya¹⁶¹ veya zincir gibi vurucu aletlerle gerçekleştirilirdi. Şamar ise, bilindiği gibi el ayası, bazen de

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, V, 430.

¹⁶⁰ Mikra'a ismindeki yapılmış kalın ağaç dalı sopa vurmak için kullanılırdı. Bkz. Abd el-Mun'im Macid, *Nüzûmu Devellet-i Selâtin el-Memmâlik ve Rûsûmuhum fî Mısr*, Kahire, 1964, s. 129.

¹⁶¹ Harac memuruna kızan halife 'Amir Biahkamillah (hl. 495-524/1101-1130), onu sahibu'l-azaba teslim etmiş oda kafasına takunya vurarak suçluyu öldürmüş, daha sonra da düz bir tahtaya bağlayarak Nil nehrine bırakmıştır. Bkz. Markizî, *İtti'azu'l-Hunefâ bi Zikri Ahkâm'i'l-Eimme*, nşr. Cemaledin Şeyyâl, Kahire, 1948, s.316.

farklı araçlarla atılırdı.¹⁶² Hafif şekilde sopa vurmak İslam hukukuna göre bazı had cezalarının tatbikinde de kullanılan bir yöntem olduğu için aşırıya kaçılmadığı sürece işkence yöntemi olarak kabul edilmemiştir. Ancak kafa gibi vurulduğunda hayati tehlikeye sebebiyet veren organları darp etmek,¹⁶³ 300-500'e varan sayıda sopa vurmaya herkesçe kabul edilen bir işkence yöntemidir.¹⁶⁴ Harici, Hani b. Urve, Ubeydullah b. Ziyad'ın makamına getirildiğinde kendisinden Müslim b. Âkil'i teslim etmesi istenmişti. Buna karşı çıkan Hânî'nin, vali Ubeydullah tarafından elindeki asa ile yüzüne vurularak burnu kırılmış ve kaşı patlamış, daha da ileri giderek sopa başında paralanmıştı.¹⁶⁵ Ömer b. Ferec isimli kişiye 7000 şamar atıldığı rivayet edilmektedir ki,¹⁶⁶ bu tam bir işkence olup, hayatta kalmak dahi bir şans olarak görülebilir. Genellikle dayak cezasından sonra suçluya tilki veya kedi postu giydirilerek¹⁶⁷ eşek veya öküzü ters bindirilip sokaklarda halka teşhir edilmekteydi.¹⁶⁸ Bazen suçluya çan veya cam kadehler takılmakta ve sesi duyan halk orada toplandığında ise kırbaç vurmaya devam edilmekteydi.¹⁶⁹

2-Zincir veya Kelepçe ile Prangalamak

Hapishanelerdeki mahkumların çoğunluğu kaçma korkusu ve mahkuma salt işkence maksadıyla değişik bağlarla el ve ayaklarından prangalanırdı. Bu prangalar özellikle sıkı bağlandığında mahkumun el ve ayaklarında yaralar oluşurdu. Örneğin Medine hapishanesine hapsedilen Hz. Ali taraftarlarının tümü el ve ayaklarından bağa vurulmuştu. Bağdat'a nakilleri esnasında ise özel demir ustaları çağrılarak demir prangalar yaptırılmış, mahkumların bileklerine oturan demir halkalar acılarını artırmıştır.¹⁷⁰ Boyunlarına *sâcûr* veya *zemmâre* is-

¹⁶² Taberî, VII, 550.

¹⁶³ Taberî, VII, 541.

¹⁶⁴ Taberî, IX, 112.

¹⁶⁵ Taberî, V, 367; İbn Kesîr, VIII, 154.

¹⁶⁶ Mes'udî, *Murûc*, V, 20.

¹⁶⁷ Şeyzerî, *Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe*, Beyrut, 1969, s. 161.

¹⁶⁸ Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk li Ma'rifeti Düvel'l-Mülûk*, thk., Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire, 1941, III, 367.

¹⁶⁹ Makrîzî, *Sülûk*, II, 253.

¹⁷⁰ Taberî, VII, 55; İsfehânî, *Mukâtilü't-Talibîn*, thk. Ahmed Sakr, Beyrut, ty., 191-192.

mindeki Anadolu'nun değişik yerlerinde amut olarak isimlendirilen ve hayvanların boynuna takılan demir veya ağaç boyunduruklar takılmıştı.¹⁷¹ Bu demir bağları daha da ağırlaştırmak ve işkenceyi artırıp kaçıışı zorlaştırmak için ilave ağırlıklar takılmıştır.¹⁷² Tutuklunun kilosu ve gücü göz önüne alınmış olacak ki, ayaklara takılan bu ağırlıklar boyuna takılan ilavelerle artırılmıştır.¹⁷³ Kantar topuzu şeklindeki boyna arkadan takılan ağırlık taşınmadığından tutuklunun başı bazen geri düşmüştür.¹⁷⁴ Boyundaki halka ile ayaklar arasındaki prangalar arasına ağır kalın zincirler takılmakta olup, sadece bu halkalar ve zincirlerin ağırlığı zaman zaman 40 ritla ulaşmıştır.¹⁷⁵ Ayrıca, iki ayrı ağaç direklere mahkumun ayakları diz kapaklarına kadar geçecek şekilde iki adet delik açılıp, mahkumun ayakları buralara sokularak ve tamamen hareketsiz kalması sağlanmıştır.¹⁷⁶

Görüldüğü gibi mahkumu veya şüpheliyi etkisiz hale getirmek, kaçışını önlemek amacıyla kullanılan çeşitli bağlar adeta işkence aracı haline dönüştürülmüştür. Günümüzde dahi terör suçu isnadı ile tutuklanan ve korunaklı üslerdeki hapisanelere konan mahkumlara aynı prangaların daha modernize edilmiş olanlarının takıldığına şahit olmaktayız. Farklı coğrafyalar üzerinde ziyarete açılan eski tip hapisanelerde/zindanlarda halen paslanmış demir halkalarla ve zincirlerle karşılaşmak mümkündür. Her coğrafyada ve her dönemde insana reva görülemeyecek bu tür uygulamaların var olduğunu göstermektedir.

2- Bazı Uzuvarı Kesmek, Koparmak veya Oymak (temsîl-müsle)

Müsle veya *temsîl* olarak isimlendirilen bu işkence yöntemi öldürülen veya öldürülmesi düşünülen mahkumlara uygu-

¹⁷¹ Taberî, VII, 541.

¹⁷² Taberî, IX, 161.; Tenûhi Bağdat hapisanesinde işlemediği bir suçtan yatan mahkumun 16 yıldır sırtında 60 ritla zincire vurulduğundan bahsetmektedir. Bkz. Tenûhi, *el-Ferec*, I, 130.

¹⁷³ Mes'udî, *Murûc*, V, 135.

¹⁷⁴ Müellifi Meçhûl, *el-Uyûn*, s.165.

¹⁷⁵ Hatîb, XIV, 302.

¹⁷⁶ Ahmet Muhtar el-Bezre, *el-Esr ve's-Sicn Fi's-Şiri'l-Arab*, Beyrut, 1985, s.515.

lanmaktaydı.¹⁷⁷ Mahkumun elleri ve ayakları tedrici olarak kesilerek acı çekmesi sağlanmaktaydı. Dil kesilir,¹⁷⁸ gözler kızgın demirle çıkartılırdı.¹⁷⁹ Örneğin ayağı üç ayrı yerden kesilen bir kişinin kolu ortadan kesilerek kesik kolla yüzüne şamar atıldığı rivayet edilmektedir.¹⁸⁰ Belcâ isimli Harici kadın mahkum bir rivayete göre Ubeydullah b. Ziyad'ın evlilik teklifini kabul etmediği¹⁸¹, diğer bir rivayete göre ise, kendisine karşı halkı kıskırttığı gerekçesi ile Vali tarafından el ve ayakları kesilerek öldürülmüştür.¹⁸² Hişam b. Abdülmelik döneminde Cebriyye ve Kaderiye gibi fırkalara mensup kişilerin önce el ve ayakları kesilmiş, daha sonra ise asılarak idam edilmiştir.¹⁸³ Atik Cami-i'nin kasasını soymaya çalışan hırsızın kolları bileklerinden kesilerek, meydana asılmış ve halka teşhir edilmiştir.¹⁸⁴ Kol ve bacaklar kesilmekle kalınmamış bazen bu uzuvlar ateşe atılarak yakılmıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁷ Hz. Peygamber'in Ureyne Kabilesinden 8 kişiye uyguladığı cezanın müslüman kapsamında olup olmadığı İslam uleması arasında tartışılmıştır. Söz konusu olay şu şekilde gelişmiştir: Hicretin 6. yılında Ureyne kabilesinden 8 kişi Müslüman olmak için Medine'ye gelmişti. Bir süre sonra hava değişimi nedeni ile sağlıkları bozulan bu kişiler Hz. Peygamber tarafından zekat develerinin otlatıldığı bölgeye gönderildi. Sağlıklarına kavuşan bu kişiler deve çobanını ellerini ayaklarını kesmek, gözlerine ve diline dikenler batırmak suretiyle işkence ile öldürmüşlerdi. Daha sonra yakalanan bu kişilere kısas uygulanarak, elleri ayakları kesilmiş ve gözlerine mil çekilmiştir. (Buhârî, *Hudud*, 17-18; *Meğâzî* 36; Müslim, *Kasâme*, 9-14) Bir grup İslam uleması Hz. Peygamber'in uygulaması Maide5/33 ayetinden önce olmuştur. Dolayısıyla Ureyne'lilere uygulanan ceza neshedilmiştir. Diğer bir grup ise, bu uygulama neshedilmemiş olup, kısas cezasıdır. Zira kendilerine yapılan uygulama kendi uygulamalarla eş değerdir. Geniş bilgi için bkz. Demircan-Keskin, *Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle*, s.8-9.

¹⁷⁸ Fatimî halifesi Hakim Biemrillah casusluk yaptığını tespit ettiği korumasının önce belirli aralıklarla iki elini kestirmiş daha sonra dilini kestirmiştir. Macid, *Nüzûm*, s.134. ,

¹⁷⁹ *Tehkîl* olarak isimlendirilen bu yöntemin bir çok farklı medeniyetler tarafından sıklıkla uygulandığı bilinmektedir. Devâdârî, *Kenz ed-Durer ve Câmi'l Ğurer*, Kahire, 1971, IX, 299.

¹⁸⁰ Mes'udî, *Murûc*, IV, 355.

¹⁸¹ Yüksel, s.39.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, III, 518.

¹⁸³ İbnü'l-Esîr, V, 263.

¹⁸⁴ Misbâhî, *Ahbâr-u Mısır fî Seneteyn*, Kahire, 1980, XXXX, 182.

¹⁸⁵ Cahşiyârî, *Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, nşr. Mustafa Saka ve diğerleri, Mısır, 1980, s.106.

3- Dişleri Kırmak

Sorgu esnasında mahkumun itirafta bulunması maksadıyla tahammül sınırını aşacak bir işkence türü olarak dişler teker teker kırılmakta veya sökülmekteydi.¹⁸⁶ Sökülen azı dişleri suçlunun kafasına çakıldığı da olmuştur.¹⁸⁷

4- Saçları Yolmak veya Kazımak¹⁸⁸

Vezer ve ordu komutanlarının da aralarında bulunduğu bir çok kişiye sakalları ve saçları yolunarak işkence edilmiştir. Hatta Katib Ebû Mansûr Abdullah b. Cübeyr en-Nasrânî'nin saçlarının yarısı cimbızla yolunduktan sonra başından aşağı sıcak katran dökülmüştür.¹⁸⁹ Saç yolma işleminin fiziki olmaktan öte manevi bir işkence olduğunu bizzat Emevî halifesi Mervan b. Hakem oğluna yazdığı mektupta ifade etmiştir.¹⁹⁰

5- Gömerek Boğmak

Genişçe bir çukur açıldıktan sonra kişi bu çukura atılmakta ve kafası dışarıda kalana kadar toprakla gömülmekteydi. Daha sonra kafası da yavaş yavaş gömülen suçlu, tamamen toprak altında kaldığında ayakla çığnenerek havasızlıktan boğulmak suretiyle öldürülmekteydi.¹⁹¹ Gömme işlemi bazen toprak dışındaki maddelerle de yapılmaktaydı. Örneğin, İsmail b. Bülbül isimli bir kişi göğüs hizasına kadar zehirli kurşun karbonat dolu büyükçe bir kap içine konularak, başı kaba daldı-

¹⁸⁶ Taberî, IX, 362.

¹⁸⁷ Macid, *Nüzûm*, s.134.

¹⁸⁸ Saçları yolmak veya kazımak bazılarında göre müsle sayılmıştır. Örneğin, Basra kadısı, yalancı şahitlerin saçlarını kazıtmış, yüzlerini siyah boyatmıştır. Bu uygulama müsle olarak kabul edilmiştir. fakihlerin konuya ilişkin görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Demircan-Keskin, *Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle*, s.9.

¹⁸⁹ Tenûhî, *Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkere*, 'Ubud Şalcı, yy.1971, VIII, 93.

¹⁹⁰ Mervan askerlere muamele tarzına ilişkin oğluna yaptığı nasihatın bir kısmında şu ifadeler yer vermektedir: "*Had cezalarında aşırıya kaçma, insanların elinden malını alma, saç kesme cezası gibi cezalar onu gerçek hedefinden uzaklaştıracaktır. Senin iznin olmaksızın sâhibu's-şurta dışında kimse askerlere ceza vermesin...*" bkz. Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ fî Sinâati'l-İnşâ*, nşr. Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1987, XX, 222.

¹⁹¹ Mes'udî, *Murûc*, V, 138.

rılmış bir süre sonra donan bu sıvı madde içerisinde ölmüş-tür.¹⁹²

6- Deriyi Yüzmek (es-Selh)

Özellikle isyancılara karşı kullanılan bu işkence tekniğinde ölümüne karar verilen suçlunun herhangi bir uzvundan başlanarak derisi yüzülür ve işlem canı çıkana kadar devam ederdi. Bazı suçluların parmak derilerinden yapılan iple idam edildiği de nakledilmektedir.¹⁹³ Diğer işkence yöntemlerinden daha ağır olan bu uygulamaya her ne kadar insani boyutu açısından bir gerekçe üretme imkanı olmasa da, dönemin mevcut siyasi iktidarının isyancılara karşı göz dağı vermek ve devlet otoritesinin gücünü göstermeye yönelik teşhir amacı güttüğü düşünülebilir.

8-Çivilemek ve Vücudu Ortadan İkiye Ayırmak (tesmîr-tavsît)

Haramilik, hırsızlık yapmak, adam öldürmek, ayaklanma çıkartmak gibi ağır suç işleyenlere zaman zaman bu cezanın tatbik edildiği görülmektedir.¹⁹⁴ Mısır bölgesinde daha fazla uygulama alanı bulan bu işkence yönteminde, suçlu düz bir tahta üzerine yatırılıp uzuvları kalın çivilerle çivilenirdi. Suçlu Hıristiyan ise çarmıha gerilirdi.¹⁹⁵ Bazen bununda ötesine geçilip çivilenen bu kişi *tavsît* olarak isimlendirilen göbek hizasından bir kılıç darbesi ile ortadan bölme işlemine tabi tutulurdu. Devamında ölen kişinin cesedinin ateşe atıldığı da olurdu.¹⁹⁶ Belirli dönemlerde eşkıyalık yapanlar yakalandığında deve üzerine çivilenerek halka teşhir edilirdi.¹⁹⁷

9-Şişe Sokarak Ateşte Kızartmak (eş-Şevâ)

Halife Mu'tazîd, Muhammed b. Hasan b. Sehl isimli kişinin uzunca bir demir şişi dübüründen sokturarak ağzından çıkartmış, daha sonra etrafına koyduğu üç mızrağa da el ve ayaklarını sabitleyerek demir şiş üzerindeki hareketi engelleyip bü-

¹⁹²Tenûhî, *Nişvâr*, I, 151.

¹⁹³ Tenûhî, *Nişvâr*, I, 153.

¹⁹⁴Devâdârî, s.104.

¹⁹⁵ Makrîzi, *Sülûk*, II, 225.

¹⁹⁶ Makrîzi, *Sülûk*, III, 184.

¹⁹⁷Makrîzi, *Sülûk*, I, 689.

yükçe bir ateş üzerinde tavuk kızartır gibi kızarttırmıştır.¹⁹⁸ Benzeri bir işkence ile öldürmenin daha önceki dönemlerde de uygulanıp uygulanmadığı noktasındaki tek kanıtımız işkence yöntemleri arasındaki benzerliktir.

10-Bedene Hava Vererek Şişirme (nefh)

Kulakları, burnu ve ağzı sıkıca tıkanan mahkum alt tarafından hava ile bütün uzuvları şişirilerek bedeni büyür ve gözleri patlardı. Daha sonra bağdan serbest bırakılan kişiye doktor kaşının üzerinden bir yarık açar ve bu yarıktan içerisine dolan hava, kan ve ıslık şeklinde ki sesle birlikte çıkardı.¹⁹⁹ Emevî halifesi Yezid b. Abdülmelik döneminde Nişabur valisi olan Ömer b. Hübeyre, naibi Sa'id b. Ömer'i dübüründen şişirdiği gibi ayrıca da vücuduna hava ile birlikte karınca pompalamıştır. Daha sonra salı verilen Sa'id iflah olmamış acı çekerek hayatını kaybetmiştir.²⁰⁰

11-Presleme (Ma'sara)

Yakalanan kişiye suçunu itiraf ettirmek için uygulanan işkence tekniklerinden biridir. İki ayrı tahtanın gerdirilerek birbirine yaklaştırılması sonucu araya konan el, ayak, baş gibi uzuvlara pres yapılır, sıktıkça acı dayanılmaz hale gelirdi.²⁰¹

10-Yün Kıyafetler Giydirerek Sıcak Güneş Altına Bırakmak

Şiddetli sıcakların yaşandığı yaz günlerinde tutuklular güneş altında sabit tutularak işkence edilirdi.²⁰² Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik'e biat etmediği gerekçesi ile Said b. Müseyyeb meydanda dövülmüş ve kızgın güneş altına bırakılarak biat etmeye zorlanmış, kabul etmediği için işkence devam

¹⁹⁸ Mes'udî, *Murûc*, V, 148.

¹⁹⁹ Mes'udî, *Murûc*, V, 138; Tenûhî, *Nişvâr*, I, 152.

²⁰⁰ Câhız, *el-Hayavân*, IV, 33.

²⁰¹ Özellikle Memluklerin uyguladığı bu işkence türüne *Ma'sara* isminin verilmesi meyve suyu sıkma işlemine benzetilmesinden kaynaklanmaktadır. Adeta suçlu meyve sıkar gibi preslenirdi. Bkz. Makrîzi, *Sülûk*, III, 981, 1060; Mahmud Muhammed Abdurrezzâk, *Asr-u Selahaddîni Memalik*, Kahire, 1965, I, 293.

²⁰² İbn Tayfûr, *Kitab-u Bağdâd*, thk. Muhammed Zahid Kevserî,, Kahire, 1994, s.97.

etmiştir.²⁰³ Yine, Vezir İbn Furât, kızgın güneş altına getirilerek üzerine yün bir aba giydirilmiş ve işkenceye terk edilmiştir.²⁰⁴

11-Aç ve Susuz Bırakmak (et-Tecv'ı)

Mahkumun yiyeceği ekmek ve içeceği su günden güne kısılarak açlığa terk edilir, uzun sürece yayılan bu işkence ölümle son bulurdu.²⁰⁵ Bazen de aç bırakılan mahkuma bol miktarda yiyecek getirilir, açlığını bastırmak için fazlaca yediğinde ise su verilmeyerek ölüme terk edilirdi.²⁰⁶

12-İğdiş Etmek

Toplum içerisinde ahlak dışı davranıldığı tespit edilen eşcinseller yakalanıp iğdiş edilmekteydi.²⁰⁷

13-Yüksek Binaların Damından Atmak

Özellikle Emevî valilerinin uygulaması olarak göze çarpan bu işkence çeşidi öldürülmek istenen kişiyi halkın görebileceği yüksek binalar üzerinden atarak gerçekleştiriliyordu. Harici lider Müslim b. 'Akil²⁰⁸ ve Hz. Hüseyin'in Kûfeliler'e elçi olarak gönderdiği Kays b. Müshir es-Saydâvî bu yöntemle öldürülmüştür.²⁰⁹

Bunların dışında tırnağa şeker kamışı, kulağa kazık, ayağa at nalı çakmak, kaynar kazanda oturtmak, suda boğma gibi işkence yöntemleri uygulanmaktaydı.²¹⁰

Yakalandığında bu ağır işkencelere maruz kalacağını düşünenler ölümü işkencelere tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

²⁰³ Ebû Nu'aym İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve't-Tabkâtü'l-Asfiyâ*, Kahire, 1933, II, 170.

²⁰⁴ Müellifi Meçhul, *el-Uyûn*, IV, 157; Sâbi'î, *el-Vüzerâ*, s.28.

²⁰⁵ İsfehânî, *Mekâtîl*, s.480.

²⁰⁶ Taberî, IX, 77.

²⁰⁷ İsfehânî, *el-Eğânî*, IV, 273.

²⁰⁸ Ubeydullah b. Ziyad, Harici lider Müslim b. Akil'i yakaladıktan sonra valilik konağının damında kellesini vücudundan ayırarak önce kafasını sonra vücudunu aşağıda bekleyenlerin üzerine atmıştır. Daha sonra ise Hani b. 'Urve ile birlikte cesetleri teşhir amacı ile çarşıda ayaklarından asılmıştır. Bkz. Mes'udî, *Murûc*, III, 70; İbn Kesîr, VIII, 157-158.

²⁰⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 378.

²¹⁰ Samira Kortantamer, *Memlûklerde Hapishaneler, Hapishane Kitabı*, edtr. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun, İst. 2005, s.98-99.

Öyle ki, asılarak, boğularak, kılıçla boynu vurularak öldürülmek suçlulara bu işkencelere maruz kalmaktan daha hafif gelmiştir.²¹¹

Sonuç

Zaman zaman tarihi rivayetlerin dini, milli, ictimai vb. kaygılarla ayıklanarak ya savunuyu ya da saldırı aracı olarak kullanıldığına şahit olunmaktadır. Hatta tarih, ülkeler arasındaki geçmişe dayalı husumetin aracı haline getirilmektedir. Bu da mensubu bulunulan toplumu yüceltme, rakibi alt etme amacına matuftur. İşkence gibi son derece hassas bir konunun ele alınış biçimi bu yönüyle önem arz etmektedir. Araştırmamız esnasında ulaştığımız rivayetler, tarihin her döneminde olduğu gibi, incelediğimiz dönemde de işkencenin var olduğunu ortaya koymaktadır. Mevcut iktidarın idari anlayışı, muhalefetin üslubu bu işkencenin dozajını belirleyen etkenler olmuştur.

Arapların cahiliye geleneğinden gelen ve kültürel alt yapılarını şekillendiren çatışmacı üsluplarına yeniden ircaları, zaten dayatmacı ve kendinde iktidarın kalıtsallığı zehabına kapılan bir kısım yöneticiler bekalari için bürokratlarını sınırsız yetkilerle donatarak *olgunlaşmış kafalar* almaya muvazzaf kılmışlardır. İktidardaki Ümeyyeoğulları, Hz. Ali taraftarları ve daha sonra ortaya çıkan Haricileri sindirmenin tek yolunun onları ortadan kaldırmak veya gözdağı vermek olduğunu düşünmüş olacaklar ki, toplum huzurunda uygulanan işkence metotlarıyla sindirme politikası izlemişlerdir.

Bazı araştırmacıların bu dönemdeki işkencelere birtakım mazeretler üretme gayretlerine rağmen²¹² tarihi rivayetler en basit işkence olan dayak atmaktan, kafadan çivileyerek öl-

²¹¹Memlûklü sultanı Nasır tarafından huzuruna çağrılan Emir Karasungur, işkence ile öldürüleceğinden korkarak kendisinin yaşlı biri olduğunu işkenceye dayanamayacağını, eğer sultanın anında öldürebileceğini bilse gitmekten geri durmayacağını, işkence ile öldürülmekten korktuğunu ifade etmiştir. Devadârî, IX, 224.

²¹²Örneğin çağdaş müelliflerden Ahmed el-Lehib İslam dininin teoride insan haklarına verdiği önemden yola çıkarak sanki tarihi süreçte bu tür işkencelerin yaşanmadığı gibi bir izlenim ortaya koymaya çalışmıştır. Bu görüşünü ise, Hulefâ-i Raşidin den örnekler vererek, Mahkum haklarını özel bir bölümde ele alan Ebû Yusuf'un görüşlerini dayanak göstererek teyit etme yoluna gitmiştir. Bkz. Ahmed el-Lehib, *es-Sücûn Mezâyâha ve'Uyûbihâ mi'n-Vicheti'l-Nazari'l-İslâhiyye*, Riyad, 1984, s.110 vd.

dürmeye, uzuvlarını parçalamaya kadar varan işkence yöntemlerinin en acımasız bir şekilde uygulandığına dikkat çekmektedir. Her dönemde önlenemez şekilde gizli veya açık var olagelen işkencenin soğuk yüzü, güce boyun eğdirme gayretkeşliğinin sonucu olarak Emevî karakol, hapisane, hatta saraylarının duvarlarına yansımıştır. İşkenceye müsaade edenlerin dahi aşırıya kaçıldığı yönündeki serzenişine gardiyanın (sahibu'l-azâb) verdiği cevap, "*halkın ancak şiddetten anladığı*" şeklinde olmuştur.²¹³ Mısır valilerinden Musa b. Ali, emniyet müdürü Ebû Sahbâ'dan insanlara karşı işkenceyi hafifletmesini, merhametli olmasını istediğinde "*Sayın Valim! İnsanlar cezalar tatbik edilmediği sürece ıslah olmazlar*" karşılığını vermiştir.²¹⁴

İşkenceyi yönetme aracı olarak kullanan otorite kadar, tabiiilerinde şiddet ortamının oluşumunda payının bulunduğu bir gerçektir. Başlangıçta polisin şiddet uygulamasından rahatsız olup bu teşkilatın varlığının ne işe yaradığını soran Hasan el-Basrî'nin²¹⁵ (öl.110/728) kadılık görevine getirildiğinde fikri tamamen değişmiş olacak ki, bu defa şu soruyu sormuştur: "*Topluma hakim olmak için otoritenin güç ve heybet sahibi bir kuruma sahip olması ne anlama gelmektedir?*"²¹⁶

Netice olarak, gerekçesi ne olursa olsun Emevîler döneminde çoğunlukla iktidar, bazen muhalif hareketler eliyle değişik işkence yöntemleri uygulanmıştır. İşkenceye maruz kalan grup, iktidarı ele geçirdiğinde veya bir fırsatını bulduğunda intikam duygusu ile kendisine yapılan işkencenin ve şiddetin daha fazlasını rakibine reva görmüştür. Tarihten bu güne İslam dünyası içerisindeki çekişmelerin ve şiddet eylemlerinin temelinde diğer etkenler yanında rivayetlerle nesilden nesile

²¹³ Mısır valisi Muhammed b. Abdurrahman, sahibu's-şurtasına (polis müdürü) halka karşı yumuşak davran dediğinde şu cevabı almıştır: "*İnsanlar ancak kendilerine şiddet uygulanmasından anlıyor.*" Bkz. Kindî, **Kitâbu'l-Vülât ve Kitâbu'l-Kudât**, nşr. Rhuvon Guest, Beyrut,1908, s.141.

²¹⁴Kindî, s.83

²¹⁵ Tasavvuf ehli olan ve hayatını ilime adayan Hasan el-Basrî bir süre devletten maaş almaksızın Basra kadılığı yapmış, kısa sürdürdüğü bu görevinden ayrılarak yeniden ilmi hayata dönmüştür. Emevî halifelerin haksız ve haksuz uygulamalarına sert eleştiriler yöneltmiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "*Hasan-ı Basrî*" **DİA**, İst. 1997, XVI, 291.

²¹⁶ Müberred, I, 270.

tezyin edilerek aktarılan ve belleklere kazınan şiddet uygulamaları yatmaktadır. Belki de, işkenceyi geçmişin bir kusuru gibi görmezden gelmek yerine, farklı muhalif grupların şiddet ve işkencenin öyle veya böyle bir parçası olduğunu objektif olarak ortaya koymak tarihle yeniden yüzleşmeye katkı sağlayacaktır.